

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

Сорочинський Михайло Михайлович

**ОПТИМІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА
КУЛЬТУРУ І МИСТЕЦТВО / Optimization of local budget
expenditures on culture and art**

спеціальність: 072 Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-наукова програма – Публічні фінанси

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФПФм-22
Сорочинський М. М.

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Булавинець В. М.

Кваліфікаційну роботу
Допущено до захисту:

"__" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ – 2024

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів.....	8
1.2. Бюджетні ресурси у системі джерел фінансування культури та мистецтва.....	8
1.2. Сутність та класифікація видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво.....	17
Висновки до розділу 1.....	25
Розділ 2. Практика здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво в Україні.....	27
2.1. Вітчизняні реалії планування видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво.....	27
2.2. Тенденції та проблемні моменти здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво.....	34
Висновки до розділу 2.....	42
Розділ 3. Напрями вдосконалення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво в сучасних умовах.....	44
3.1. Зарубіжний досвід бюджетної підтримки культури і мистецтва та можливості його використання в Україні.....	44
3.2. Ефективність видатків місцевих бюджетів на потреб культури і мистецтва та напрями їх вдосконалення.....	51
Висновки до розділу 3.....	60
Висновки.....	63
Список використаних джерел.....	67

ВСТУП

Проведення ефективної державної політики у галузі культури і мистецтва, спрямованої на повноцінне задоволення культурних потреб населення є однією з визначальних ознак формування демократичного суспільства, умовою для входження України у коло цивілізованих розвинених держав. В сучасному світі ступінь задоволення культурних запитів населення, що виявляється у масштабі охоплення громадян послугами культури, масштабі продукування культурних благ належить до невід'ємних характеристик, які формують якість життя та ступінь реалізації соціальних гарантій у гуманітарній сфері.

Культура є унікальним компонентом людської життєдіяльності, пов'язаним із продукуванням, збереженням, поширенням культурних цінностей. Доступ громадян до національних цінностей та можливість отримувати культурні блага, які формують національну ідентичність та культурний код українців має прямий вплив на процеси виховання патріотизму, забезпечення творчої самореалізації кожного індивіда. Проте проведення цілеспрямованої культурної політики потребує належного фінансового підґрунтя, джерелом чого виступають кошти публічного сектору економіки, ресурси бізнес-структур, меценатських спільноти та міжнародних і вітчизняних донорів, власні кошти населення. Попри те, що в Україні передбачено можливість акумуляції фінансових ресурсів для потреб культури і мистецтва з багатьох джерел, з огляду на тривалий історичний досвід та ментальні орієнтації населення першість серед них належить бюджетам. За принципом субсидіарності, який передбачає наближення бюджетних благ до їх безпосередніх споживачів, основне навантаження з фінансування доступу громадян до найважливіших культурних послуг покладене на систему місцевих бюджетів.

Питання теоретичних засад та практики використання бюджетних ресурсів на задоволення культурних потреб суспільства, розвиток культури і мистецтва доволі широко представлені у науковій літературі економічного спрямування. Основу теорії участі держави у фінансуванні культури і мистецтва закладено у

наукових працях В. Баумоля, В. Боуена, Дж. Гейлбрюна. Серед вітчизняних дослідників предметно займаються вивченням проблематики видатків місцевих бюджетів на розвиток культури і мистецтва Г. Возняк, І. Жеребило, В. Горин, С. Коваль, Т. Васильєва, Н. Дехтяр, О. Дейнека, В. Баласанян, М. Кічурчак, Н. Кіналь, А. крупка та інші вчені. Разом з тим, в умовах війни простежується негативна тенденція до скорочення обсягів фінансування культури з місцевих бюджетів, що ставить питання про необхідність диверсифікації джерел ресурсів, які спрямовуються на розвиток галузі культури і мистецтва, а також пошук шляхів підвищення ефективності уже наявних бюджетних ресурсів. Це пояснює актуальність теми дослідження, визначає його мету, завдання, предмет і об'єкт.

Мета дослідження полягає у тому, щоб поглибити теоретичні засади видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, а також проаналізувати практику їхнього здійснення на прикладі конкретної територіальної громади, що дасть підстави виробити обґрунтовані пропозиції щодо вирішення проблемних моментів фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів та підвищення їхньої ефективності у контексті більш повного задоволення культурних потреб суспільства.

Поставлена мета отримала деталізацію у таких **завданнях**:

- охарактеризувати бюджетні ресурси у системі джерел фінансування культури та мистецтва;
- розкрити сутність та класифікацію видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво;
- проаналізувати вітчизняні реалії планування видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво;
- виявити тенденції та проблемні моменти здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво;
- оцінити зарубіжний досвід бюджетної підтримки культури і мистецтва та можливості його використання в Україні;
- оцінити ефективність видатків місцевих бюджетів на потреб культури і мистецтва та обґрунтувати напрями їхнього вдосконалення.

Об'єктом дослідження виступають видатки місцевих бюджетів на культуру та мистецтво на прикладі їхнього здійснення у Тернопільській міській територіальній громаді.

Предметом дослідження є теоретичні засади та прикладні аспекти здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво в сучасних умовах.

Методологічну базу дослідження забезпечує використання системного та інституційного методологічних підходів, а також сукупності загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, при розкритті теоретичних засад видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво в частині уточнення змісту базових понять, вироблення ознак класифікації видатків та принципів їхнього здійснення було застосовано методи порівняння, загального аналізу та синтезу, термінологічного аналізу, дедуктивний метод та інші; при оцінюванні практики здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво на прикладі виконання міського бюджету Тернопільської міської громади були використані наукові методи компаративного, структурно-динамічного аналізу, абсолютних та відносних різниць, графічного і табличного відображення та інші; обґрунтування шляхів впровадження зарубіжного досвіду участі держави у фінансуванні культури і мистецтва, оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво в Україні та вироблення напрямів їхнього вдосконалення вимагало застосування таких методів, як аналіз та синтез, абстрагування, порівняння та інші.

Теоретичну та інформаційну основу роботи забезпечує використання правової бази з питань функціонування галузі культури і мистецтва і здійснення видатків місцевих на її забезпечення, аналітичні та статистичні дані щодо видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво на рівні держави в цілому і Тернопільської міської територіальної громади, дані щодо охоплення населення культурними благами, розміщені на офіційному веб-ресурсі Державної служби статистики України та порталі OpenBudget.gov.ua, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з предметної сфери дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що у роботі розвинуто напрацьовані науковою спільнотою теоретичні підходи до здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, узагальнено ознаки їхньої класифікації та особливості формування структури в умовах воєнного часу. За підсумками аналізу практики здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво обґрунтовано основні тенденції бюджетного фінансування галузі та чинники, які її визначають, а також сформульовано науково-практичні висновки щодо потенційних напрямків реформування вітчизняної практики бюджетного фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів.

Практичне значення отриманих результатів передбачає, що висловлені та обґрунтовані пропозиції автора щодо підвищення ефективності управління видатками місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, диверсифікації джерел фінансування галузі, зняття бар'єрів для зміцнення ваги власних доходів закладів культури можуть бути покладені в основу розробки напрямів бюджетної політики у галузі культури і мистецтва на рівні територіальних громад, а також розвитку вітчизняного законодавства щодо фінансового забезпечення культурних благ. Окремий інтерес представлений у роботі висновки можуть становити для органів управління Тернопільської міської територіальної громади, звітні дані якої стали інформаційною базою дослідження. Теоретичні напрацювання та практичні висновки роботи можуть бути корисними для вдосконалення змісту навчальних дисциплін, які викладаються в рамках підготовки фахівців для фінансової сфери.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати кваліфікаційної роботи опубліковані у наукових працях:

1. Булавинець В., Сорочинський М. Особливості планування видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. Вип. 3. Т. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023.

2. Горин В., Булавинець В., Сорочинський М. Бюджетні ресурси у системі джерел фінансування культури та мистецтва. *Актуальні питання фінансової*

науки та практики: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.

3. Сорочинський М. Сутність та класифікація видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво. *Актуальні питання фінансової науки та практики*: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.

Робота складається з вступу, 3-х розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 72 сторінок друкованого тексту. Основний зміст роботи викладений на 66 сторінках. У роботі 5 таблиць та 4 рисунки. Список використаних джерел налічує 59 позицій.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСУВАННЯ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА З МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

1.2. Бюджетні ресурси у системі джерел фінансування культури та мистецтва

Світовий досвід переконливо доводить, що сфера культури належить до галузей економіки, які потребують особливої уваги в кризові періоди державного будівництва. Ті країни, які в складний період проводили цілеспрямовану й послідовну фінансову політику в галузі культури, швидко досягали значного прогресу у реалізації економічних і суспільно-політичних реформ [38]. Натомість, зневажливе ставлення до культури провокує сповільнення темпів економічного й соціального розвитку, спричиняє прискорену деградацію суспільства, формує ризики для національної безпеки. Окремі науковці стверджують, що недостатня увага з боку держави до сфери культури, слабкість заходів з формування єдиного культурного простору, ігнорування культурної експансії росії стали причиною того, що «сепаратистські настрої набули масштабів, які в кінцевому рахунку вилились у військове протистояння і втрату державою частини своєї території» [28]. Культура і мистецтво в сучасному глобалізованому світі є індикаторами приналежності до певної культурної спільноти, чинником визнання суверенітету країни у глобальному просторі. «Без власної культури ... країна перетворюється на територію, яка сама запрошує колонізаторів, що обертається втратою людських життів» [39]. Відповідно, активна культурна політика, зорієнтована на культивування сучасного, патріотичного, духовно багатого суспільства є одним із головних пріоритетів державної діяльності в контексті зміцнення національної безпеки.

В умовах інтелектуалізації та швидкого цифрового розвитку глобального суспільства галузь культури також відіграє важливу роль у створенні основи для

добробуту суспільства. «Розвиток креативних індустрій, що походять з творчості індивіда, навичок і талантів, сучасна економічна наука розглядає як потенціал для формування добробуту суспільства, створення нових робочих місць через генерування та використання інтелектуальної власності» [53]. В теперішній час, коли відбувається стрімкий розвиток технологій і більшість стандартизованої праці виконують машини, все більшої ваги набуває діяльність, пов'язана із генеруванням ідей, творчістю та продукуванням культурного продукту. Відтак сфера культури стає місцем зайнятості широкого кола дрібних підприємців, а також працівників творчих професій, що має позитивний вплив на вирішення проблеми безробіття й економічної нерівності, сприяє зростанню середнього класу. Розвиток креативних індустрій здатен генерувати мультиплікаційний ефект, стимулюючи зростання в інших сферах господарської діяльності.

Культура і мистецтво є багатоманітною галуззю економіки, яка об'єднує різні види діяльності (рис. 1.1). Вона представлена культурними індустріями, які отримали розвиток із становленням ринкових відносин в Україні, а також охоплює традиційну мережу культурно-мистецьких закладів, успадковану з часів планової економіки. Друга складова галузі культури охоплює такі організації, як бібліотеки, музеї, концертні організації, будинки культури та клубні установи, парки та ін. На думку Г. Возняк та І. Жеребило, галузь культури продукує культурні цінності двох груп: перша група представлена цінностями, які пов'язані з характером продукування культурно-мистецьких благ; другу групу представляють цінності, які визначають специфіку споживання цих благ [24, с. 27]. Ця особливість функціонування галузі культури визначає необхідність її багатоканального фінансування.

Т. Васильєва, Н. Дехтяр та О. Дейнека визначають характерні риси галузі культури, які зумовлюють специфіку з поміж інших видів діяльності. Зокрема, вчені відзначають такі риси, як: «надання благ у формі послуг, предметом впливу яких є людина та можливості її життєдіяльності; вирішальна роль працівника, значно більша, ніж у матеріальному виробництві; переважно нематеріальний характер продукту (культурного блага); співпадіння у часі процесу виробництва

й споживання культурного продукту; яскраво виражений зовнішній ефект від продукування культурних благ та ін.» [21, с. 54].

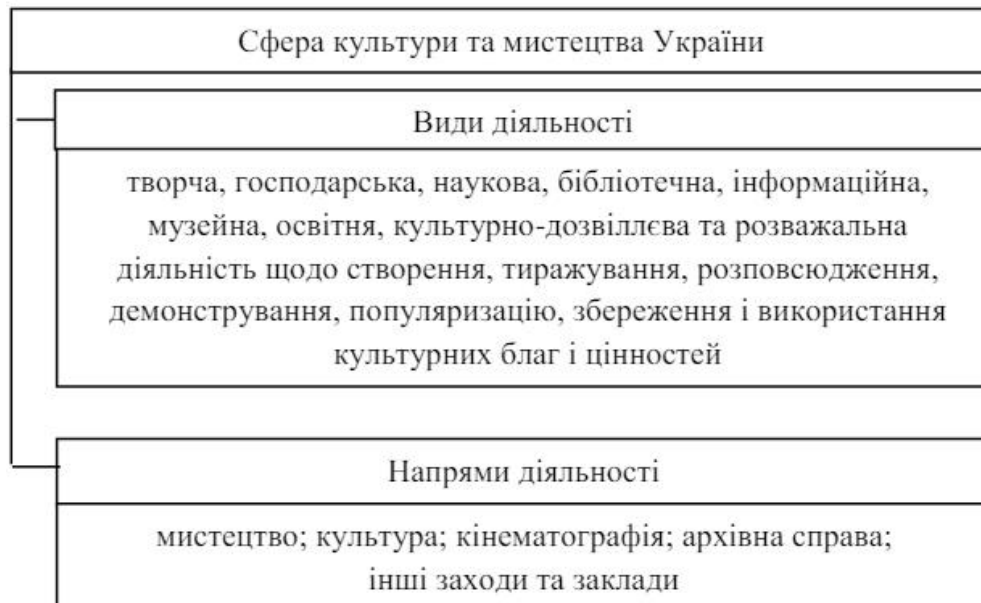

Рис. 1.1. Види та напрями діяльності у галузі культури і мистецтва

Джерело: побудовано за [21, с. 54].

Відповідно до функціонального принципу і орієнтованості на задоволення культурних потреб суспільства у галузі культури також можна виокремити ряд складових: найбільшу складову формують установи та заклади культури, які орієнтовані на надання культурних послуг та розвиток культури і людини (тобто створення умов для творчої самореалізації індивіда); іншою складовою культури є установи, головне призначення яких – забезпечувати збирання, накопичення та вивчення культурної спадщини народу (книгозбірні, музеї, архівні установи, кінотеки та ін.), але які також надають послуги для населення. Зрозуміло, що з огляду на специфіку та основне призначення їхньої діяльності, вони не можуть формувати власну фінансову базу виключно за рахунок надання платних послуг і потребують зовнішньої фінансової підтримки. Складність фінансової моделі забезпечення діяльності галузі культури, на думку Г. Возняк та І. Жеребило, пояснюється також неспроможністю однозначного виміру кінцевих результатів її функціонування. Зазвичай, споживання населенням культурних благ не має миттєвого ефекту, він виявляється тільки у тривалому періоді як підвищення інтелектуального й культурного рівня розвитку суспільства, зменшення проявів

антисоціальної поведінки, нетерпимості, зміна соціальних орієнтацій та норм поведінки людини тощо.

Ефективне функціонування будь-якої галузі економічної системи, в тому числі культури в першу чергу залежить від забезпеченості її необхідним обсягом фінансових ресурсів, що має забезпечувати не тільки поточні потреби, але й створювати умови для втілення інвестиційних проектів, досягнення стратегічних цілей розвитку. Модель фінансового забезпечення культури у кожній країні формується індивідуально під впливом багатьох чинників різного характеру дії та походження: від рівня розвитку економіки та глибини впровадження ринкових відносин у різні сфери діяльності; рівня централізації управлінських функцій у галузі культури; специфіки організації міжбюджетних відносин; визначених стратегічних засад функціонування й розвитку культури і мистецтва, а також приналежності галузі до пріоритетів діяльності держави; специфіки державної підтримки культури; рівня розвитку фінансових механізмів альтернативного фінансування культурних індустрій та організацій культури.

У більшості країн з ринковою економікою вагоме значення у формуванні фінансової бази надання культурних послуг відіграють бюджетні ресурси. У науковій літературі необхідність фінансової підтримки культури з боку держави вперше було обґрунтовано у науковій праці В. Баумоля і В. Боуена «Виконавське мистецтво, економічна дилема: дослідження проблем, загальних для театру, опери, музики і танців» [3]. Послідовник цих поглядів, Дж. Гейлбрюн зазначав, що характерною ознакою культури є те, що для неї притаманна так звана «хвороба витрат» [2], оскільки жодні технологічні інновації та підвищення кваліфікації персоналу не спроможні суттєво вплинути на продуктивність праці у культурі, як це спостерігається в інших галузях економіки. «Якщо в інших галузях економіки діяльність працівника є засобом для досягнення результату, то у виконавському мистецтві власне діяльність артиста є кінцевим результатом, а оцінка її якості має винятково суб'єктивний характер» [5].

Такі особливості організації та функціонування галузі культури є причиною того, що більшість організацій та закладів культури неспроможні самотійно, за

рахунок власних доходів покрити усі витрати на продукування культурних благ. Ця різниця між надходженнями і витратами установ культури має бути покрита із зовнішніх джерел, якими виступають кошти держави або приватних меценатів. Наукові розробки В. Баумоля та його послідовників з обґрунтування економіки культури та необхідності її фінансової підтримки з боку держави стали поштовхом для впровадження у багатьох країнах з ринковою економікою систем фінансової підтримки й надання бюджетних субсидій для установ культури і культурних індустрій. Більш того, наступні наукові дослідження економіки послуг вказали на те, що «хвороба витрат» притаманна не тільки культурі, але й іншим галузям соціальної сфери, які не здатні ефективно функціонувати без допомоги держави.

Необхідність державної фінансової підтримки культури важлива ще й тієї точки зору, що вона не є звичайною галуззю економіки, адже продукує особливий продукт, що впливає на формування світогляду, життєвих цінностей та орієнтирів діяльності людини. Держава не може собі дозволити повністю самоусунутись із галузі культури й прийняти її повну комерціалізацію. За посередництва культури держава забезпечує пропагування певних ідей, цінностей, просуває культурний продукт високої якості для підвищення загального культурного рівня населення, його консолідації навколо державницьких пріоритетів. Звісно, державна політика у галузі культури має передбачати і стимулювання установ культури до того, щоб вони продукували затребуваний суспільством культурний продукт, дбаючи таким чином про формування власних ресурсів. Однак, орієнтація лише на культурні запити суспільства є недопустимою, адже «загрожує тотальною комерціалізацією, спрощенням культурного продукту, домінуванням масових видів культури, відверненням уваги суспільства від зникаючих і орієнтованих на вузьку аудиторію видів мистецтва і, як наслідок, поступовою культурною деградацією суспільства» [30]. Тому фінансова модель галузі культури має передбачати поєднання власних коштів виробників культурного продукту та фінансової підтримки з боку держави й зацікавлених недержавних структур.

В економічній літературі джерела фінансування галузі культури прийнято розмежовувати на дві групи – публічні та приватні. Публічна підтримка галузі

культури охоплює пряме бюджетне фінансування установ та заходів культури і мистецтва, а також цільові бюджетні трансферти (субвенції) на виконання загальнодержавних і місцевих програм і проектів у галузі культури. Підтримку діяльності у формі прямого бюджетного фінансування отримують установи культури як загальнодержавного, так і місцевого рівня, відмінність полягає у тому, з якого бюджету вона здійснюється. Установи культури національного значення отримують фінансування з державного бюджету України, зазвичай воно передбачає повне покриття усіх поточних витрат та видатків розвитку. З місцевих бюджетів фінансують діяльність установ культури, орієнтованих на надання відповідних послуг мешканцям територіальних громад.

Субсидії та субвенції як форми прямої бюджетної підтримки культури в Україні застосовують для надання фінансової допомоги загальнонаціональним творчим спілкам (Національна спілка письменників України, Національна спілка журналістів України та ін.), товариству «Просвіта» та іншим структурам. На відміну від прямого бюджетного фінансування, надання культурних субвенцій має нерегулярний характер і призначене для покриття витрат на здійснення певних проектів. Такі субсидії не відіграють провідну роль у формуванні коштів цих установ та інституцій культури, хоча й помітно впливають на їх можливості щодо здійснення заходів за основним профілем діяльності.

Пряме бюджетне фінансування в сучасних умовах є найбільш поширеною формою фінансової підтримки державою галузі культури. Проте у науковій літературі його критикують як найменш ефективну форму фінансування. На думку Г. Возняк та І. Жеребило, основними недоліками прямого бюджетного фінансування є такі:

– розмитість пріоритетів у фінансуванні, оскільки бюджетні кошти виділяються на забезпечення діяльності установ і закладів культури, не залежно від того, який культурний продукт вони надають та які результати роботи демонструють (частина вітчизняних закладів культури надають практично не затребуваний споживачами культурний продукт, фактично марно витрачаючи бюджетні кошти);

– превалювання поточних видатків над видатками розвитку, що є прямим наслідком постійного недофінансування культури, яка впродовж усього періоду незалежності відчувала нестачу фінансових ресурсів. Однак, така ситуація частково пояснюється браком ініціативи самих закладів культури у просуванні такого культурного продукту, який був би викликав інтерес у споживачів та мав перспективу комерційного використання;

– наявність значної кількості цільових програм у галузі культури, що веде до розпорощення бюджетних ресурсів між великою кількістю напрямів. Такий підхід до фінансування культурних ініціатив спричиняє ситуацію, коли більша частина цільових програм у галузі культури не отримує передбаченого обсягу фінансування, що ставить під сумнів можливість отримання визначених у них результатів;

– слабкість мотиваційного механізму стимулювання підвищення якості культурного продукту. Надання прямого бюджетного фінансування відбувається на безконкурсній основі, тобто установи культури не змагаються за ці кошти з іншими потенційними продуцентами культурних благ. Це знеохочує персонал закладів культури працювати над поліпшенням якості культурного продукту (оновленням репертуару, проведенням нестандартних культурних заходів тощо), оскільки це не впливає на величину отриманого фінансування;

– недотримання фінансової дисципліни і порушення вимог раціональності при використанні бюджетних коштів. Більшість закладів культури належить до державної та комунальної форм власності й мають статус бюджетних установ або некомерційних підприємств, а тому їхні керівники не мають особистого інтересу в забезпеченні високої ефективності використання отриманих коштів. Більш того, для закладів культури характерна загальна «хвороба» публічного сектору, яка полягає у значних масштабах марнотратства та розкрадання коштів, які надходять з бюджету (через завищення вартості закупівель, списання коштів на неіснуючі потреби та ін.). Окремо необхідно відмітити загальноприйнятту в Україні практику, коли керівниками закладів соціальної сфери є представники тих професій, яким є профіль установи (медики, митці, освітяни), а не професійні

управлінці, що володіють знаннями і навиками керівництва закладом публічного сектору. Такий підхід до формування керівних кадрів знижує результативність управління закладами соціальної сфери, в тому числі їх бюджетними ресурсами.

Крім прямого бюджетного фінансування і цільових трансфертів, державна фінансова підтримка галузі культури може здійснюватись і в непрямий спосіб, через надання державних фінансових гарантій, кредитних і податкових пільг для окремих видів культурних індустрій. Зазвичай, непрямі форми підтримки галузі культури застосовуються для стимулювання розвитку приватного сегменту продукування культурних благ (так званих культурних індустрій). Ці установи функціонують на засадах комерційного розрахунку, повністю покриваючи свої потреби у коштах за рахунок власних надходжень. Однак, зважаючи на вагоме значення, яке культурні індустрії (кіновиробництво і кінопрокат, видавництво і розповсюдження книг та ін.) мають у культурному розвитку суспільства й просуванні національної ідеології, держава застосовує різні форми непрямого фінансового стимулювання їхнього розвитку.

В Україні непрямі форми бюджетної підтримки культури не отримали належного розвитку, тоді як у Європі це один із найбільш поширених способів стимулювання галузі з боку держави. Найбільшого розмаху непряма підтримка культури отримала у таких країнах, як Франція, Австрія, Бельгія та інші, де для залучення ресурсів для потреб галузі розроблено механізм її парафіскального фінансування (фіскальні преференції, цільові культурні податки та ін.). Зокрема, у Франції «податок від торгівлі книжками надходить на підтримку літературної діяльності, податок з прибутку телевізійних каналів, у тому числі кабельного й супутникового телебачення, спрямовується на підтримку виробництва кіно-, аудіо-, відеопродукції, податок від театральної діяльності – на розвиток театрального мистецтва» [11]. Щодо фіскальних послаблень, то у 2021 році в Україні задля підтримки розвитку культурних індустрій було введено ряд пільг, а саме знижену ставку ПДВ на рівні 7% для послуг з організації заходів культурно-мистецького спрямування (вистави, концерти, музейні виставки та

ін.), повністю звільнені від оподаткування доданої вартості кіновиробництво та прокат вітчизняних фільмів, випуск аудіокниг [48];

Окреме місце серед джерел фінансування культури займають кошти, які зароблені самими установами культури державної та комунальної форм власності за рахунок надання платних послуг за основним профілем діяльності. Оцінки фахівців засвідчують, що такі кошти можуть сягати до третини сукупного обсягу фінансових ресурсів, які надходять на потреби галузі культури. Однак, зростанню ролі цього джерела покриття потреб закладів культури перешкоджають причини організаційно-регуляторного плану. В умовах жорстких бюджетних обмежень непоодинокими є випадки невмотивованого блокування власних коштів закладів культури з боку представників владних структур в системі казначейства. Крім того, чинне законодавство невиправдано обмежує можливості закладів культури надавати непрофільні послуги, що звужує потенціал для формування їхніх доходів.

Приватна складова фінансового забезпечення галузі культури охоплює фінансування культурних проектів та фінансову підтримку окремих закладів культури з боку корпоративних та індивідуальних меценатів. В теперішній час важливим аспектом успішної діяльності комерційної організації є її імідж, який виявляється, серед іншого, у провадженні політики корпоративної соціальної відповідальності, тобто участі компанії у життєдіяльності суспільства. Однією із поширених форм корпоративної соціальної відповідальності є фінансова участь у реалізації проектів із вираженою соціальною, культурною або екологічною компонентою. Компанії більш схильні фінансово підтримувати саме культурні проекти, оскільки це дає можливість досягти додаткового ефекту у вигляді покращення іміджу, впізнаваності компанії серед потенційних споживачів. До перспективних форм фінансової підтримки культури за участі приватних бізнес-структур також належить механізм державно-приватного партнерства, який має широке застосування у практиці розвинених країн, але в Україні практично не застосовується у галузі культури.

Таким чином, в умовах ринкової економіки модель фінансування культури передбачає поєднання різних джерел надходження коштів, використання різних каналів та способів фінансової підтримки закладів культури та культурних індустрій. Вагоме місце серед джерел фінансування культури займають бюджетні ресурси, що пояснюється особливістю економіки галузі та нездатністю закладів культури забезпечити повноцінне надання культурного продукту виключно за власний кошт.

1.2. Сутність та класифікація видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво

Реформа децентралізації в Україні призвела до значних змін у підходах до фінансування соціальної сфери, в тому числі галузі культури. Ці новації зумовлені розширенням видаткових повноважень органів місцевого самоврядування для організації більш якісного задоволення життєво необхідних суспільних потреб з урахуванням місцевої специфіки. Окрему частину цих повноважень складають ті, що пов'язані з фінансуванням діяльності та розвитку закладів культури, втіленням культурних ініціатив. Трансформації у розподілі відповідальності за фінансування культури між різними рівнями публічного управління потребують вироблення нових підходів до розбудови фінансової моделі постачання населенню якісних й доступних послуг культури і мистецтва.

Характерними ознаками вітчизняної практики використання бюджетних ресурсів на галузь культури є: нестача коштів на покриття усіх необхідних потреб закладів та установ культури, проведення культурних заходів; відсутність прозорих та ефективних процедур використання бюджетних коштів у закладах культури при продукуванні культурного продукту; слабкість механізмів залучення позабюджетного фінансування для покриття потреб культури; нерациональна структура витрат установ та закладів культури з надмірним превалюванням витрат на оплату праці, звуженням інвестиційної компоненти

видатків; дискримінаційні умови виходу на ринок послуг культури для установ різних форм власності, нерозробленість механізму участі закладів приватного сектору у виконанні бюджетного замовлення на продукування послуг культури; слабкий інтерес з боку суспільства до пропонованого асортименту культурних благ у публічному сегменті галузі культури та ін. Накопичення цих проблем і необхідність їх вирішення зумовлюють потребу в більш глибокому розумінні сутності видатків бюджету на культуру і мистецтво, їх класифікації за різними ознаками та принципів здійснення. Реалізація наукового завдання з поглиблення розуміння сутності видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво потребує уточнення вихідного поняття «видатки бюджету», виявлення його ключових ознак у контексті покриття потреб культури і мистецтва.

У науковій літературі вироблено кілька ключових підходів до тлумачення сутності видатків місцевих бюджетів. Одним із підходів, які отримали визнання серед наукової спільноти, є обґрунтування сутності видатків у взаємозв'язку із відповідними потребами суспільства. Наприклад, М. Артус і Н. Хижа пов'язують видатки бюджетів із «...задоволенням найважливіших потреб суспільства у розвитку економіки і соціальної сфери... та характеристикою рівня забезпечення потреб діяльності держави» [10, с. 23]. Подібний підхід пропонують О. Василик і К. Павлюк, які характеризують видатки місцевих бюджетів як «...пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі й насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин» [20, с. 48]. Отож бачимо, що незважаючи на редакційні відмінності, вчені визначають невід'ємною складовою видатків місцевих бюджетів фінансування культури.

Продовжують цю позицію О. Кириленко та Б. Малиняк, які зазначають, що видатки місцевих бюджетів «особливо тісно пов'язані з інтересами всіх верств населення і впливають на соціальний, культурний, економічний розвиток територій та держави загалом. При забезпеченні суспільних потреб мешканців певної території за рахунок місцевого бюджету є можливість більш повно

враховувати їх інтереси, оскільки саме місцева влада може створити необхідні умови для надання тих благ, яких вони найбільше потребують» [35, с. 59]. На відміну від попередніх дефініцій, які пов'язували видатки місцевих бюджетів із задоволенням потреб закладів культури, перевагою позиції цих науковців є те, що вони визначають мету використання бюджетних ресурсів більш глибоко, а саме у забезпеченні культурного розвитку території. Дійсно, держава виділяє бюджетні ресурси на галузь культури не для того, щоб забезпечити утримання їхніх основних фондів чи виплату зарплат персоналу, а для того, щоб завдяки доступу до культурних послуг домогтися поступального культурного розвитку мешканців як окремих територій, так і країни в цілому.

Варто звернути увагу на наукову позицію В. Булавинець, яка наголошує на важливості видатків місцевих бюджетів у забезпеченні життєво важливих потреб громадян, серед яких невід'ємне місце займають потреби у культурних благах. Вчена визначає видатки місцевих бюджетів як «важливу складову інвестицій у розвиток людини, які безпосередньо впливають на процеси примноження національного багатства та економічне зростання в країні» [16, с. 168]. Такий підхід до тлумачення видатків підтверджує тісний зв'язок між рівнем культури суспільства та перспективами економічного зростання. Поряд з цим, позитивним моментом наукової позиції В. Булавинець є те, що вона вживає при розкритті сутності видатків місцевих бюджетів поняття «потреби», а не «інтереси» щодо об'єкта їхнього впливу. На наш погляд, таке формулювання є більш влучним, адже за допомогою місцевих бюджетів задовольняється не усі інтереси людей, але лише та їх частина, яка усвідомлена й трансформована до рівня потреб. Адже не всі інтереси людини мають реальні механізми задоволення, тільки та частина, яку можна зреалізувати на практиці, формує спектр людських потреб. Подібний висновок повною мірою стосується культурних потреб індивіда, тільки частина з яких може бути задоволена за рахунок бюджетних ресурсів, або й взагалі має дієві механізми реалізації.

Окремим ракурсом розкриття сутності видатків місцевих бюджетів на культуру є інституційний, яких характеризує видатки як управлінське та правове

поняття. Видатки бюджету є виявом відносин з реалізації владних повноважень органів публічного управління, які мають імперативний характер. Зважаючи на таку природу бюджетних видатків, вони мають бути врегульовані у правовий спосіб, мати визначені форми здійснення та відображати зв'язок з функціями публічного управління. На думку І. Легкоступ, видатки місцевих бюджетів – це «законодавчо затверджені кошти централізованих фондів місцевих органів влади та самоврядування, що спрямовуються на планове фінансування їх делегованих та власних повноважень з метою ефективного розвитку підвідомчих територій і населених пунктів» [42]. С. Запольський визначає це поняття як «врегульовану нормами права діяльність органів місцевого самоврядування стосовно розпоряджання централізованими та децентралізованими фондами коштів для забезпечення завдань і функцій місцевих органів влади» [15 с. 185]. У контексті розкриття об'єкту нашої роботи, частина видатків місцевих бюджетів надходить на реалізацію важливої функції органів місцевої влади, якою є забезпечення доступу населення до якісних культурних благ, сприяння розвитку культурних індустрій. Зважаючи на суспільний характер бюджетних ресурсів, спрямування коштів місцевих бюджетів на потреби культури також відбувається відповідно до норм чинного законодавства, з їхнім розмежуванням на власні й делеговані повноваження.

Правове підґрунтя видатків місцевих бюджетів на культуру складають базовий галузевий Закон України «Про культуру», Бюджетний кодекс України та інші нормативно-правові акти. Зокрема, кошти місцевих бюджетів визначено серед джерел фінансування закладів культури у Законі України «Про культуру» [50]. Вони об'єднують як безпосереднє спрямування до закладів культури тих бюджетних ресурсів, які отримані із загальних джерел надходжень, так і кошти, які надійшли на рахунки закладів культури від надання ними платних послуг. Самостійно одержані кошти від платних послуг заклади культури можуть використовувати на власний розсуд, але в межах основного профілю діяльності. У Законі також зафіксоване право закладів культури отримувати з відповідного

бюджету фінансову підтримку, яка надходить за фінансування базового набору культурних послуг.

Бюджетним кодексом України розмежовано видатки місцевих бюджетів на культуру у розрізі складових бюджетної системи [18]. Ці видатки представлені фінансуванням бюджетних програм забезпечення діяльності закладів та заходів культури з обласних бюджетів, а також з бюджетів територіальних громад. Так, з бюджетів територіальних громад здійснюється фінансування базової мережі закладів культури, яка об'єднує будинки і палаци культури, клуби, мистецькі школи і студії, інші заклади, засновником яких виступає територіальна громада). З обласних бюджетів здійснюють видатки на виконання бюджетних програм із забезпечення діяльності культурно-мистецьких закладів обласного значення, які надають послуги для мешканців усього регіону. До числа цих закладів належать такі, як театри, філармонії, музичні колективи та ансамблі, палаци культури та інші заклади обласного і навіть національного значення. Такі установи можуть отримувати частину фінансування з державного бюджету, однак основу їхнього фінансового забезпечення складають кошти місцевих бюджетів.

Важливим аспектом розкриття сутності видатків бюджету на культуру є їхня класифікація, що створює теоретичне підґрунтя для вироблення рішень щодо управління їхнім плануванням і виконанням. Систематизований перелік видатків місцевих бюджетів на культуру відображений у Бюджетному кодексі України, де вони розділені у розрізі видів бюджетів. Специфіка розмежування видатків на культуру залежить, на думку Є. Балацького, від таких чинників, як «рівень соціально-економічного розвитку територіальної громади, її залученість до загальнодержавних чи регіональних програм, рівень розвитку інфраструктури тощо» [14, с. 158]. Раціональний розподіл видатків, за словами В. Федосова, В. Опаріна і Л. Сафонові, має створити умови для належного функціонування держави та стимулювання її розвитку [19, с. 81].

Обсяги і структура фінансування галузі культури у кожній територіальній громаді формується індивідуально, хоча й відображає загальні для держави підходи до розподілу видаткових повноважень. Структура фінансування галузі

культури є відображенням специфіки територіальної громади, зокрема наявної мережі культурно-мистецьких закладів, розвитку традиції проведення заходів культурно-мистецького спрямування та ін. Враховуючи багатоманіття чинників, які впливають на показники видатків місцевих бюджетів на культуру, в науковій спільноті вироблено кілька підходів до їхньої класифікації, що звертають увагу на певний ракурс вияву їх суспільного призначення.

На думку А. Монаєнка, при класифікації видатків місцевих бюджетів слід дотримуватись функціонального принципу їхнього розмежування, через який виражається зв'язок видатків з функціями відповідного органу публічної влади. До числа владних функцій, які реалізують органи місцевої влади через видатки місцевих бюджетів, вчений зараховує «...розвиток освіти і науки; розвиток інших гуманітарних сфер» [45, с. 70]. Застосовуючи функціональний підхід до розподілу видатків бюджету на культуру, можна також розділити їх на дві групи відповідно до специфіки діяльності закладів культури і мистецтва: до першої групи зараховувати видатки на заклади культури, які безпосередньо орієнтовані на надання культурного продукту для населення, розвиток культури і людини; друга група видатків представлена фінансуванням закладів культури, основний профіль яких – це збирання, накопичення та вивчення культурної спадщини народу, але які також можуть надавати послуги для населення.

Важливим з точки розуміння природи походження видатків є їх поділ у розрізі загального та спеціального фондів бюджету. Видатки на культуру, які здійснюються із загального фонду бюджету є відображенням фінансування за рахунок його загальних доходів, акумульованих від сплати податків та зборів, інших надходжень. У видатках спеціального фонду бюджету відображені кошти, які заклади культури витрачають за рахунок власних доходів, отриманих від надання платних послуг. За спеціальним фондом також обліковують видатки на спеціальні заходи, що здійснюються за рахунок цільових надходжень. Важливою ознакою класифікації видатків бюджету на культуру і мистецтво є їх розподіл відповідно до характеру потреб, на покриття яких вони спрямовуються. Отож, за цим принципом видатки місцевих бюджетів на культуру можуть бути поділені

на постійні (характеризують фінансування закладів культури, тобто покриття їхніх поточних витрат діяльності) та разові (надходять на реалізацію культурних ініціатив, втілення інвестиційних проектів культурного спрямування та ін.) [45, с. 70]. Розмежування видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво згідно із найбільш поширеними ознаками класифікації відображено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Окремі ознаки класифікації видатків місцевих бюджетів на культуру

Ознаки	Характеристика
За характером формування і використання коштів	Видатки спеціального фонду, які фінансуються за рахунок цільових фондів, які виділені під конкретну мету
	Видатки загального фонду, що фінансуються за рахунок загального фонду місцевого бюджету та не мають конкретних (закріплених) цілей фінансування
За економічною характеристикою	Поточні – це видатки бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій і органів, визначені на початок бюджетного року
	Капітальні – це видатки бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності закладів культури
За відповідністю компетенції органу влади	Видатки на здійснення власних повноважень у галузі культури
	Видатки на здійснення делегованих повноважень у галузі культури
За повнотою надання послуги та наближення її до споживача	Видатки на фінансування закладів і заходів культури, які забезпечують необхідне першочергове надання базового набору послуг культури, гарантованого державою, з максимальним наближенням до споживачів
	Видатки на фінансування закладів і заходів культури, які забезпечують надання основних послуг культури, гарантованих державою для всіх громадян України
	Видатки на фінансування закладів і заходів культури, які забезпечують гарантовані державою послуги культури національного рівня, що становлять національну культурну спадщину, або фінансування національних програм у галузі культури, орієнтованих на споживачів з усіх регіонів України

Джерело: складено автором на основі [17].

У бюджетному законодавстві важливою ознакою розмежування видатків бюджету визначено економічну, відповідно до чого розрізняють поточні видатки та видатки розвитку, а також кредитування за вирахуванням погашення. До першої групи належать видатки, які пов'язані із покриттям поточних потреб закладів культури (оплати праці, покриття вартості комунальних послуг, сплати фіскальних платежів, придбання предметів, матеріалів, обладнання для поточних потреб, продуктів харчування та ін.), тобто із забезпеченням можливості для

провадження закладами культури основного профілю діяльності.

Видатки розвитку (капітальні) – це частина видатків бюджету, що надходять на придбання основного капіталу та предметів довготривалого користування, капітальне будівництво об'єктів культури або їх капітальний ремонт, а також капітальні трансферти іншим суб'єктам господарювання. Примітно, що реформа децентралізації призвела до активізації розвитку мережі закладів культури на рівні територіальних громад, оскільки отримавши додаткові повноваження та ресурси, органи місцевого самоврядування нерідко спрямовували їх на ремонт, реконструкцію або енерго- та технічну модернізацію закладів культури. Основне призначення видатків розвитку – забезпечити нарощування основних фондів закладів культури, оновлення їх обладнання та створення комфортних умов для надання культурних послуг.

З погляду впливу на культурний розвиток громад видатками розвитку є не тільки капітальні видатки на культуру, але й видатки поточного характеру, які задіяні у процесах підвищення якості культурного продукту та більш повного задоволення культурних потреб населення. Зокрема, підвищення оплати праці у закладах культури також можна розглядати у контексті механізму культурного розвитку громади, адже це стимулює працівників цих закладів більш активно займатись продукуванням культурних заходів та ініціатив, розширювати спектр культурних послуг, доступних для населення, що створює передумови для більш повного задоволення їхніх культурних потреб.

Невід'ємною ознакою класифікації видатків бюджетів є відомча ознака, за якою вони розмежовуються відповідно до розпорядників бюджетних коштів, які відповідальні за їхнє здійснення. Щодо видатків місцевих бюджетів на культуру ця ознака класифікації мало прийнятна, адже відокремлені підрозділи культури та інші розпорядники бюджетних коштів з галузі культури і мистецтва існують тільки у найбільших територіальних громадах. В більшості громад головним і єдиним розпорядником коштів місцевого бюджету на культуру є сам орган місцевого самоврядування. Однак, заслуговує на увагу програмний підхід до розмежування видатків місцевих бюджетів на культуру, який визначає їх поділ у

розрізі окремих бюджетних програм. Завдяки застосуванню у бюджетному процесі програмно-цільового методу стає можливим забезпечити тісний зв'язок між визначеними у стратегічних документах розвитку пріоритетами діяльності у галузі культури та спрямованістю конкретних бюджетних програм культурного профілю. Наявність такого зв'язку створює передумови для оцінки ефективності використання коштів місцевих бюджетів за задоволення культурних потреб громадян.

Висновки до розділу 1

Сфера культури належить до галузей економіки, які потребують особливої уваги в кризові періоди державного будівництва. Відповідно до орієнтованості на задоволення культурних потреб суспільства і функціонального принципу у галузі культури виокремлюють такі складові: установи та заклади культури, які орієнтовані на надання культурних послуг та розвиток культури і людини; установи, головне призначення яких – забезпечувати збирання, накопичення та вивчення культурної спадщини народу.

Модель фінансового забезпечення культури у кожній країні формується індивідуально під впливом різних чинників різного характеру дії та походження. У більшості держав з ринковою економікою вагоме значення у формуванні фінансової бази надання культурних послуг відіграють бюджетні ресурси. Для культури притаманна так звана «хвороба витрат», оскільки жодні технологічні інновації та підвищення кваліфікації персоналу не спроможні суттєво вплинути на продуктивність праці у галузі, як це спостерігається в інших галузях економіки. Такі особливості організації та функціонування галузі культури обґрунтовують необхідність її фінансової підтримки з боку держави й зацікавлених недержавних структур.

Публічна фінансова підтримка галузі культури охоплює пряме бюджетне фінансування установ та заходів культури і мистецтва, а також цільові бюджетні

трансферти (субвенції) на виконання цільових програм у галузі культури. Крім цього державна фінансова підтримка галузі культури може здійснюватись і в непрямий спосіб, через надання державних фінансових гарантій, кредитних і податкових пільг для окремих видів культурних індустрій. Зазвичай, непрямі форми підтримки галузі культури застосовують для стимулювання розвитку приватного сегменту надання культурних благ (культурних індустрій).

Окреме місце серед джерел фінансування культури займають кошти, які зароблені самими установами культури державної та комунальної форм власності за рахунок надання платних послуг за основним профілем діяльності. Оцінки фахівців засвідчують, що такі кошти можуть сягати до третини сукупного обсягу фінансових ресурсів, які надходять на потреби галузі культури. Однак, зростанню ролі цього джерела покриття потреб закладів культури перешкоджають причини організаційно-регуляторного плану.

Обсяги і структура фінансування галузі культури у кожній територіальній громаді формується індивідуально, хоча й відображає загальні для держави підходи до розподілу видаткових повноважень. Структура фінансування галузі культури є відображенням специфіки територіальної громади, зокрема наявної мережі культурно-мистецьких закладів, розвитку традиції проведення заходів культурно-мистецького спрямування та ін. Для розмежування видатків бюджету на культуру і мистецтво можуть бути застосовані різні ознаки класифікації – функціональний, відомчий, економічний, програмний підхід. Застосування цих підходів дало можливість усебічно охарактеризувати видатки місцевих бюджетів на культуру і сформулювати теоретичну базу для їх подальшого практичного аналізу.

Розділ 2

ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА КУЛЬТУРУ ТА МИСТЕЦТВО В УКРАЇНІ

2.1. Вітчизняні реалії планування видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво

Реформа децентралізації призвела до розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо фінансування важливих напрямів соціально-економічного розвитку територіальних громад, задоволення важливих потреб їх мешканців. Разом з тим, реформа не призвела до вирішення складних проблем фінансування галузі культури, яка продовжує залишатись серед пріоритетів лише декларативно. Серед найважливіших проблем фінансового забезпечення галузі культури продовжують залишатись стійке недофінансування її поточних потреб та інвестиційних програм, нестабільна методологічна база планування видатків на культуру, що зумовлено нерозробленістю методичних підходів до розрахунку потреби у відповідних послугах, недоліки у розробленні цільових програм у галузі культури тощо.

В основу планування видатків бюджету на культуру та мистецтво покладені відповідні нормативи забезпечення, визначені Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Відповідно до останніх новацій, державні соціальні нормативи у галузі культури розмежовані на дві групи, а саме: мінімальні стандарти забезпеченості населення послугами культури відповідно до положень Закону України «Про культуру»; нормативи забезпечення населення закладами культури та закладами освіти зі сфери культури, які надають доступ до базового набору послуг культури. На підставі визначених нормативів здійснюється планування видатків бюджетів на фінансування закладів та заходів культури, однак воно не перешкоджає цим установам провадити діяльність щодо залучення додаткового зовнішнього фінансування з позабюджетних джерел.

Більш того, обсяги залучених зовнішніх ресурсів ніяким чином не впливають на визначені згідно законодавства показники бюджетного фінансування.

Окрему увагу чинне законодавство приділяє впорядкуванню показників та критеріїв якості надання послуг культури, а також їхньої доступності. Доступність цих послуг вимірюється у кількох ракурсах, а саме як: економічна (фінансова) доступність – тобто можливість споживати послуги культури не залежно від рівня доходу; територіальна доступність – визначається розвиненістю базової мережі закладів культури відповідно до встановлених законодавством стандартів; фізична доступність – забезпечення доступу до закладів культури громадян усіх категорій, в тому числі осіб з інвалідністю; соціальна та інформаційна доступність – наявність у вільному доступі інформації про культурні заходи та продукти, які надає заклад культури. Таким чином, вимоги щодо доступності послуг культури спрямовані на те, щоб створити зручні умови для їхнього споживання усіма верствами населення.

Іншим критерієм оцінювання організації надання послуг культури, що має вплив на планування видатків бюджетів на їхнє надання є якість. В основу цього критерію планування послуг культури покладені відповідні державні стандарти (Державний стандарт надання безоплатних послуг клубними та бібліотечними закладами культури державної та комунальної форми власності [31] та ін.). Вони визначають перелік безоплатних послуг, які мають бути доступними для громадян у закладах культури державної та комунальної форми власності, нормативи обслуговування та ін. На підставі якісних та кількісних критеріїв надання послуг культури, а також стандартів їхнього забезпечення визначають базовий набір культурних послуг, який виступає ключовим показником для планування обсягу видатків бюджету на культуру та мистецтво.

Важливим ракурсом планування видатків на культуру і мистецтво в умовах впровадження програмно-цільового методу виконання бюджетів є узгодження цих видатків із документами стратегічного планування розвитку громад. Такий вихідний принцип планування видатків на культуру дає можливість розглядати фінансування культури та мистецтва як складову єдиного процесу усебічного

розвитку громади, підвищення рівня та якості життя її мешканців. Можливість такого узгодження в першу чергу залежить від самої наявності стратегічних документів розвитку (стратегії або плану соціально-економічного розвитку), а також присутності у них підрозділів, присвячених розвитку галузі культури.

Впродовж багатьох років процес планування видатків місцевих бюджетів на культуру розглядали у контексті розрахунку загальних видатків, які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Для того, щоб визначити обсяг видатків місцевого бюджету на культуру, використовували відповідний норматив та кількість мешканців територіальної громади. Застосування такої методики, з одного боку, було справедливим, оскільки уніфікований норматив видатків давав можливість забезпечити єдиний підхід до визначення забезпеченості населення послугами культури, але з іншого, не враховував специфіки громад, які мають різну мережу закладів культури. Внаслідок цього, одні громади мали можливість належним чином фінансувати заклади культури, іншим коштів не вистачало. У наукових публікаціях також вказували на необхідність врахування у методиці розрахунку видатків на культуру інших відмінностей громад, а саме у кількості працівників, об'єктів архітектурної спадщини, музейних закладів та їхніх фондів тощо. Впровадження додаткових корегувальних коефіцієнтів призвело б до невиправданого ускладнення методики планування видатків місцевого бюджету на культуру, зменшило її об'єктивність.

Впровадження нової методики розрахунку міжбюджетних трансфертів, яка не залежить від нормативів витрат і враховує показники податкоспроможності, дало можливість органам місцевого самоврядування самостійно планувати обсяги видатків місцевого бюджету на культуру, в основі якого лежить нормативний метод (при розрахунку витрат на оплату праці, комунальні послуги та ін.), а також метод прямого рахунку – у випадку планування видатків інвестиційного плану. Втім, в останні роки у зв'язку з необхідністю концентрації бюджетних ресурсів на питаннях оборони країни, інвестиційні видатки у всіх сферах діяльності зведені до мінімуму, в тому числі у галузі культури. Проекти розвитку заклади культури можуть реалізовувати виключно за рахунок грантових коштів. За цих обставин

провідними статтями видатків бюджету на культуру є так звані «захищені» статті, тобто витрати на оплату праці в внесками на соціальне страхування, придбання матеріалів для поточних потреб, відшкодування вартості комунальних послуг.

Звернемо також увагу на основні моменти планування видатків на рівні конкретного закладу культури. Важливим питанням є планування видатків на оплату вартості енергоносіїв, яке здійснюється на основі розрахункової потреби у них, а також урядового прогнозу підвищення вартості цих благ у відсотках до цін/тарифів попереднього року. Водночас, у розрахунках витрат враховують ефект від впровадження енергоефективних заходів (може виявлятися у зменшенні обсягів споживання енергоносіїв).

Обсяги фонду оплати праці розраховують на основі окладів, визначених нормами Постанови КМУ № 1298 від 30.08.2002 р. «Про оплату праці на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» [51]. Згідно з нормами цього документа, а також на підставі даних про розміри мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму на наступний бюджетний період відбувається формування табличного матеріалу, у якому міститься 25 розрядів з відповідними окладами для працівників. У випадку, якщо впродовж бюджетного року передбачене зростання розміру мінімальної зарплати, то розмір окладу в таблиці також змінюватиметься. Для визначення розрядів працівників закладу культури використовують норми Наказу Міністерства культури України від 18.10.2005 р. № 745 «Про впорядкування умов оплати праці працівників культури на основі Єдиної тарифної сітки» [49]. Цим документом встановлено тарифні розряди та коефіцієнти для працівників культури у розрізі окремих типів закладів, а також розміри міжпосадової диференціації окладів. Окрему увагу в документі приділено встановленню надбавок за окремі досягнення чи складний характер роботи, однак розмір таких надбавок сумарно не може перевищувати половини посадового окладу працівника культури.

На тарифний розряд, що визначає розміри посадового окладу працівника закладу культури, також впливає сам статус установи – найвищі тарифні розряди

присвоєні закладам виконавського мистецтва (театри, концертні організації та ін.), які мають статус національних, для закладів нижчого рівня ці розряди поступово знижуються. Поряд із поділом закладів культури на групи із присвоєнням кожній певної шкали тарифних розрядів, у таблицях визначено перелік посад зі шкалою можливих розрядів у певному відрізку. «Просування» працівника по шкалі тарифних розрядів відбувається із збільшенням стажу його роботи, отриманням додаткових надбавок та підвищень (наприклад, таке право працівник отримує, якщо має науковий ступінь чи вчене звання). Подібним чином вираховують розміри зарплати для працівників закладів культури, які займаються педагогічною діяльністю – вони враховують не тільки посадовий оклад, але й кількість годин навчального навантаження, наявність доплат і надбавок.

Планування видатків бюджету на заклади театрального мистецтва має свою специфіку, адже ці заклади зазвичай мають статус комунальних неприбуткових установ, заснованих обласними радами. Відтак фінансування театрів з місцевих бюджетів здійснюється за схемою надання дотацій, розміри якої залежать від низки чинників. Провідну роль серед них відіграє статус театральної установи, адже театри зі статусом академічних мають право на отримання значно більшої фінансової допомоги, ніж звичайні. Це зумовлено іншим підходом до розрахунку оплати праці зайнятих у закладах культури, що мають статус академічних. За нормами Постанови КМУ від 03.02.2010 р. № 109 «Про оплату праці працівників закладів культури, яким надано статус академічних» [52], до посадових окладів працівників таких закладів культури застосовують додатковий коефіцієнт, який не може перевищувати 2,0 для керівників та основного (художнього) персоналу таких закладів, 1,3 – для допоміжних працівників. Разом з тим, конкретні розміри цього коефіцієнта залежать від стану фінансування галузі культури і наявності для цього фінансових можливостей бюджету.

На думку А. Крупки, вагоме значення для визначення обсягів видатків бюджету на театральні-концертні установи є також характер їхніх відносин із засновниками. В залежності від цього, в обласному бюджеті для потреб таких установ може бути передбачено такий обсяг трансферту, який в одному випадку

дасть можливість не тільки покривати поточні видатки, але й реалізувати окремі ініціативи розвитку, а в іншому випадку – забезпечувати лише часткове покриття «захищених» статей видатків [40]. Причини цього можуть також полягати у складності оцінювання обсягу власних доходів театральньо-концертної установи (від виїзних концертів та вистав), яка має можливості для приховування доходів від надання послуг.

Подібна модель розрахунку видатків на потреби театрів застосовується при плануванні видатків на філармонії та концертні установи. Разом з тим, для такого типу установ не передбачено набуття статусу академічного, що впливає на розміри оплати праці. Враховуючи цей момент, органи місцевого самоврядування можуть впроваджувати власні надбавки до посадових окладів працівників цих установ культури, намагаючись підвищити престижність праці у них. Ці рішення збільшують потребу у фінансуванні галузі культури з бюджетів обласного рівня.

Видатки на культурно-мистецькі заходи та ініціативи у місцевих бюджетах прораховують тільки у тому випадку, якщо вони передбачені регіональними або місцевими цільовими програмами розвитку культури і мистецтва. Зазвичай, такі програми значну роль у фінансовому плані відводять додатковому фінансуванню за рахунок зацікавлених сторін. Враховуючи ці моменти, в переважній більшості територіальних громад видатки за цим напрямом фінансування культури вкрай незначні.

Фінансування бібліотек та клубних установ з місцевих бюджетів охоплює дві групи витрат: поточні видатки на оплату праці та комунальні послуги; інші витрати, пов'язані із придбанням товарно-матеріальних цінностей, обладнання та проведенням культурних заходів. Фонд оплати праці цих установ визначається на підставі раніше описаних алгоритмів, визначених правовими документами рівня Міністерства культури України та урядовими постановами. Однак, нестача коштів у місцевих бюджетах зумовлює масовий характер переведення працівників бібліотек і клубних закладів на роботу з неповною зайнятістю (менше 1,0 ставки). Популістським свого часу виявилось рішення про встановлення надбавок на рівні 50% від посадового окладу для працівників бібліотек за шкідливі умови праці.

Через відсутність фінансових можливостей у місцевих бюджетів профінансувати ці надбавки, ця норма стала додатковим чинником до скорочення персоналу бібліотек.

Щодо фінансування видатків розвитку базової мережі закладів культури, то в сучасних умовах вони практично відсутні. Об'єктивною реальністю сьогодення є застарілі фонди бібліотек, моральне і фізичне зношення основних фондів клубів та будинків культури, що стає визначальним чинником падіння інтересу з боку населення до їхніх послуг. Водночас, у місцевих бюджетах коштів на оновлення й поповнення бібліотечних фондів, цифровізацію бібліотечних послуг, оновлення технічного обладнання і сценічного інвентарю клубів практично не передбачають. Планування цих видатків за їх наявності здійснюється методом прямого рахунку.

Незважаючи на описані проблеми планування видатків місцевих бюджетів на культуру у розрізі складових економічної класифікації, оцінити їх практичні параметри складно через відсутність у відкритому доступі відповідної статистики. Для оцінювання тенденцій планування видатків місцевих бюджетів на культуру звернемося до даних про виконання міського бюджету за видатками на прикладі Тернопільської міської територіальної громади. За даними табл. 2.1 помітно, що практика планування видатків на культуру і мистецтво характеризується доволі високим рівнем якості, що підтверджують помірні показники відхилення обсягів видатків у процесі уточнення міського бюджету. Внаслідок внесення змін до рішення про затвердження міського бюджету Тернопільської МТГ у 2021 році видатки на культуру і мистецтво були збільшені на 1,3%, у 2022 році – на 0,7%, у 2023 році – на 5,9%. В абсолютному вимірі у 2023 році приріст запланованих видатків на потреби культури сумарно за усіма напрямками склав майже 2,6 млн грн, з яких майже 9/10 приросту припало на збільшення фінансування клубів у сільських населених пунктах, які входять до складу Тернопільської громади (табл. 2.1). Фінансування клубних закладів є провідним напрямом видатків міського бюджету на культуру і мистецтво, воно акумулює понад половину сукупного обсягу цих видатків.

Таблиця 2.1

Показники планових видатків бюджету Тернопільської міської громади на культуру і мистецтво у 2021-2023 рр., млн грн

Показник	2021		2022		2023	
	план	Уточ. план	план	Уточ. план	план	Уточ. план
Обсяг видатків міського бюджету на культуру і мистецтво, в т. ч.:	35,75	36,23	41,71	42,01	43,60	46,17
Кінематографія	0,16	0,16	0,00	0,00	0,00	0,00
Бібліотеки, музеї і виставки	11,88	11,91	13,45	13,52	15,35	15,69
Клубні заклади	16,61	19,14	23,39	23,71	22,74	24,97
Інші заходи та заклади у галузі культури і мистецтва, творчі спілки	5,25	5,16	4,87	4,78	5,52	5,51

Джерело: побудовано за [47]

Якщо звернути увагу на загальну тенденцію до зміни планів з фінансування культури з міського бюджету, то вона характеризується помірним зростанням. Навіть з урахуванням усіх проблем воєнного періоду обсяги видатків міського бюджету на потреби культури і мистецтва відповідно до планових значень зросли на 27,4%, або на 9,9 млн грн. Найвищий темп приросту запланованих видатків міського бюджету на культуру у розрізі напрямів спостерігався щодо покриття потреб бібліотек, музеїв та виставок – 31,7%, а також клубних закладів – 30,5%. Натомість, з 2022 року в плані видатків міського бюджету на культуру зникла стаття фінансування кінематографії, що зумовлене приватизацією комунального кінотеатру і відсутністю потреби у здійсненні таких видатків.

2.2. Тенденції та проблемні моменти здійснення видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво

Фінансування з місцевих бюджетів культури і мистецтва слід розглядати як важливу складову забезпечення національної безпеки у гуманітарній сфері, адже доступ населення до послуг культури і мистецтва стимулює культурне збагачення

індивіда, веде до підвищення загального рівня культури вітчизняного суспільства. Як переконливо доводять спеціалізовані дослідження, увага до культури з боку держави дає можливість знизити рівень нетерпимості в суспільстві, проявів расизму та дискримінації, забезпечити зміцнення соціальних зв'язків між різними соціальними групами. На рівні територіальної громади проведення продуманої культурної політики та її повноцінне фінансування дають можливість поступово виробити в мешканців громади відчуття приналежності до єдиної спільноти, культивувати місцеву ідентичність.

Незважаючи на вагоме виховне, безпекове та соціальне значення культури як невід'ємної компоненти механізму цивілізаційного розвитку, в Україні ця галузь впродовж усього періоду незалежності перебувала на «задвірках» уваги органів публічної влади. Це дало підстави багатьом науковцям стверджувати про формування традиції залишкового її фінансування, адже видатки на культуру в першу чергу підпадали під скорочення у випадку проблем із збалансуванням бюджетних доходів та видатків. За спостереженням В. Горина, «підтвердженням реального ставлення до культури як до другорядної галузі економіки є також факт, що показники діяльності закладів та установ культури відображаються на інтернет-платформі органу державної статистики з двохрічним запізненням, а неспроможність індивіда задовольнити власні культурні потреби у статистичних дослідженнях не розглядають як ознаку бідності при оцінюванні рівня життя та депривацій» [28].

Фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів України впродовж останніх років характеризується нестабільністю показників та непослідовністю. Періоди швидкого нарощування видатків в одні роки змінюються роками його тривалої стагнації. Зокрема, поступове нарощування видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво у 2017-2019 рр. із розгортанням епідемії коронавірусу змінилось у 2020 році на зменшення обсягів фінансування галузі. Наступний 2021 рік став одним із найбільш успішних для галузі культури і мистецтва стосовно нарощування обсягів її фінансування – у цьому році видатки місцевих бюджетів

на її потреби збільшились відразу в 1,2 рази (на 2,6 млрд грн), що склало понад ½ від сумарного приросту фінансування за період 2017-2021 рр. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Видатки на функціонування та розвиток культури і мистецтва
з місцевих бюджетів України у 2017-2023 рр., у розрізі напрямів**

Показник	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Обсяг видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, в т. ч.:	11,48	12,72	14,32	14,11	16,66	14,64	16,75
Театри	1,19	1,36	1,49	1,57	1,92	1,81	1,94
Художні колективи, концертні і циркові організації	0,70	0,61	0,70	0,71	0,84	0,82	0,82
Кінематографія	0,03	0,06	0,07	0,11	0,12	0,04	0,03
Бібліотеки, музеї і виставки	3,67	4,06	4,55	4,69	5,49	5,07	5,51
Заповідники	0,06	0,08	0,10	0,11	0,15	0,12	0,15
Клубні заклади	4,25	4,76	5,32	5,04	5,69	5,24	6,28
Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва	1,59	1,79	2,08	1,88	2,43	1,53	2,01

Джерело: розраховано за даними [22]

Початок в Україні повномасштабної війни з росією спричинив перелом у цій позитивній тенденції, адже держава була вимушена переорієнтувати бюджетні ресурси на потреби оборони країни та соціальної підтримки постраждалих від її наслідків. У 2022 році загальний обсяг фінансування культури з місцевих бюджетів України зменшився на 2,0 млрд грн, або на 12,1%, падіння видатків торкнулось усіх напрямів культурної діяльності, найбільше кінематографії – в 4 рази, утримання заповідних місць – на 20%, інших закладів та заходів у галузі культури – на 37%. Проте у 2023 році, коли значна частина території країни була звільнена від російських загарбників, а в економіці відновились позитивні тенденції, видатки місцевих бюджетів на культуру знову продовжили зростати. У 2023 році на потреби галузі з місцевих бюджетів було спрямовано понад 16,7 млрд грн, що на 2,1 млрд грн більше значень попереднього року. Таким чином, у 2023 році вдалось компенсувати падіння обсягів фінансування культури, яке виникло у перший рік масштабної війни.

Головними напрямками спрямування коштів місцевих бюджетів на культуру і мистецтво впродовж усього періоду спостереження залишались фінансування діяльності клубних закладів (6,3 млрд грн у 2023 році, 5,2 млрд грн у 2022 році), а також забезпечення діяльності бібліотек, музеїв та виставок (5,5 млрд грн у 2023 році, 5,1 млрд грн – у 2022 році). Сукупно ці два напрями фінансування культури акумулюють понад 70% видатків місцевих бюджетів на галузь (рис. 2.1).

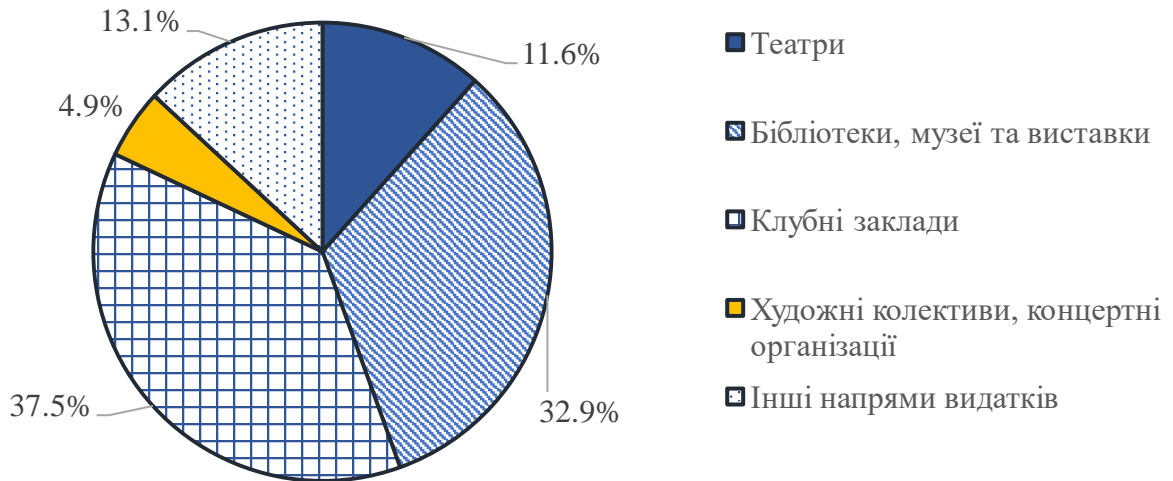

Рис. 2.1. Структура видатків місцевих бюджетів України на культуру і мистецтво у 2023 році, %

Джерело: побудовано за даними [22]

Подібна структура видатків місцевих бюджетів на культуру має об’єктивне пояснення: найперше, значні масштаби фінансування клубних установ зумовлені наслідками радянського минулого, від якого Україна успадкувала розвинену мережу цих закладів, які в теперішній час є практично у всіх населених пунктах країни. За часів радянської влади клуби та будинки культури були осередками не тільки культурної діяльності, але й місцем пропаганди ідеології та цінностей, через що владні структури турбувались про їхній розвиток. У ринкових умовах ці установи, які не мають аналогів у країнах Заходу, значною мірою втратили свою актуальність і функціонують лише декларативно. Значна частина клубів в нашій країні практикують здавання своїх приміщень в тимчасову або постійну оренду, а ще вагома частина – не надають жодних послуг, практично завжди залишаються закритими.

Натомість, бібліотечні заклади, які донедавна також функціонували майже у кожному селі, продовжують відігравати вагомий роль у забезпеченні доступу населення до послуг культури. Традиція відвідувати бібліотеку в українського народу сформувалась ще з періоду національно-культурного відродження XIX – поч. XX ст., коли хати читальні були осередками культури на селі. Враховуючи менталітет вітчизняного населення, бібліотека забезпечує надання найбільш затребуваних з погляду пересічної людини послуг, оскільки поряд із задоволенням культурних потреб, вони також задіяні у навчальному процесі закладів середньої освіти. Частина бібліотечних закладів як з метою виживання в складних умовах сьогодення, так і для наближення культурних послуг до споживачів, практикує розширення напрямів власної діяльності, надає інформаційні послуги, доступ до мережі інтернет, а також є місцем проведення різного роду зібрань (навчальних, культурно-розважальних та ін.). Враховуючи ці аспекти діяльності бібліотек та клубних закладів, проведення реформи децентралізації в Україні дало поштовх до збільшення обсягів фінансування їхньої діяльності, оновлення основних фондів, проведення ремонтних робіт, заходів з енергоефективності. Не менш важливо, що спрямування коштів місцевого бюджету на модернізацію клубних закладів та бібліотек є одним із показових способів органам місцевої влади продемонструвати позитивні результати власної діяльності, що є додатковим чинником підвищеної уваги до цього сегменту закладів культури.

Для підтвердження загальноукраїнських тенденцій у фінансуванні культури з місцевих бюджетів, оцінимо показники виконання видатків міського бюджету Тернопільської МТГ за останні роки. На відміну від держави загалом, в громаді у 2022 році не відбулось падіння обсягів фінансування культури, які навіть зросли на 2,0 млн грн, або на 5,6%. Разом з тим, вплив війни в Україні на виконання місцевих бюджетів у частині фінансування культури і мистецтва виявився для Тернопільської громади у значному недофінансуванні планових значень цих видатків. При передбачених обсягах фінансування культури на рівні 41,7 млн грн фактичні видатки у 2022 році склали всього 37,1 млн грн, або 89% від плану. Це набагато перевищує показники попереднього року, коли фактичні видатки майже

відповідали запланованим розписом міського бюджету. У 2023 році позитивна практика високого рівня виконавської дисципліни при здійсненні видатків на культуру отримала своє продовження, адже за підсумками року план цих видатків був виконаний більш, ніж на 97%. Загалом на потреби культури з міського бюджету у 2023 році було спрямовано 42,3 млн грн, що на 14,0% більше значень попереднього року (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Планові та фактичні видатки бюджету Тернопільської міської громади на культуру і мистецтво у 2021-2023 рр., млн грн

Показник	2021		2022		2023	
	план	факт	план	факт	план	факт
Обсяг видатків міського бюджету на культуру і мистецтво, в т. ч.:	35,75	35,17	41,71	37,13	43,60	42,34
Кінематографія	0,16	0,16	0,00	0,00	0,00	0,00
Бібліотеки, музеї і виставки	11,88	11,79	13,45	12,58	15,35	15,08
Клубні заклади	16,61	18,25	23,39	20,94	22,74	22,10
Інші заходи та заклади у галузі культури і мистецтва, творчі спілки	5,25	5,11	4,87	3,62	5,52	5,16

Джерело: побудовано за [47]

Показники перевиконання планових значень видатків міського бюджету на культуру можуть створити попереднє уявлення про високий ступінь уваги з боку міської влади до проблем культури і мистецтва на території громади. Дійсно, за останні три роки видатки на галузь збільшились на 7,2 млн грн, або в 1,2 рази, навіть не зважаючи на труднощі функціонування бюджетної системи в період війни. Проте для забезпечення об'єктивності оцінювання звернемо увагу на місце видатків на культуру в структурі сукупних видатків бюджету Тернопільської громади. Як засвідчують дані рис. 2.2, впродовж останніх трьох років незважаючи на поступальне збільшення обсягів фінансування культури і мистецтва частка цих видатків у сукупних обсягах видаткової частини міського бюджету зменшилась у понад два рази: якщо у 2018-2020 рр. вона становила в середньому 2,1% від підсумку, то у 2021-2023 рр. – близько 1,1% (рис. 2.2).

Примітно, що різке зниження цього показника відбулось не з початком війни в Україні, а раніше, на наступний рік після створення об'єднаної міської громади. Більш того, після об'єднання у 2019 році, з 2021 року відбулось падіння видатків не тільки у їх відносному вираженні у співставленні з сукупними видатками бюджету міста, але й в абсолютних обсягах. Якщо в 2018-2020 рр. видатки на потреби культури і мистецтва коливались в межах 47-57 млн грн, то у 2021-2023 рр. – всього від 35 до 42 млн грн. Головний внесок у таке зменшення здійснило закриття Тернопільської школи мистецтв шляхом її приєднання до одного із закладів загальної середньої освіти міста. Внаслідок цього видатки на забезпечення діяльності цього мистецького закладу освіти переведені до розділу видатків на освіту.

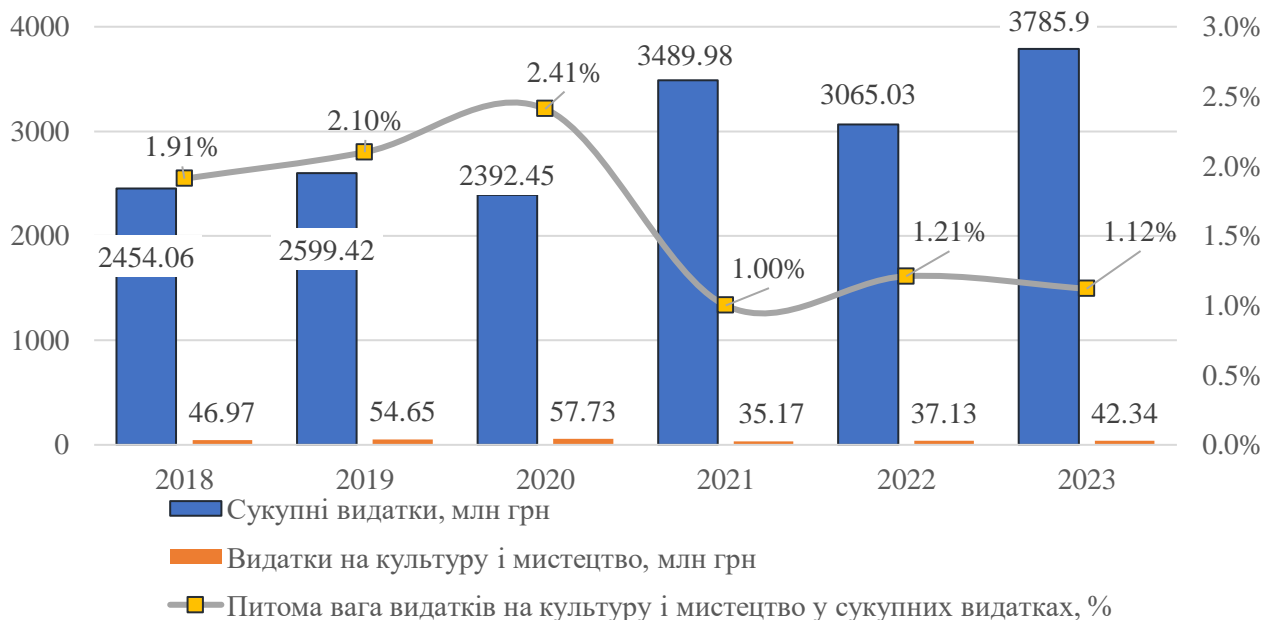

Рис. 2.2. Показники видатків на культуру у співвідношенні з сукупними видатками бюджету Тернопільської міської громади у 2018-2023 рр.

Джерело: побудовано за [47]

Примітка. Дані за 2018-2019 рр. – видатки Тернопільського міського бюджету

Падіння видаткових показників у галузі культури дає підстави говорити про те, що міська влада Тернопільської громади приділяє недостатню увагу розвитку галузі. Це підтверджує також співставлення частки видатків міського бюджету на культуру із загальною питоною вагою видатків на культуру у структурі видатків місцевих бюджетів України. Наприклад, якщо у 2023 році для міського бюджету

Тернопільської МТГ становив всього 1,12%, то для усієї сукупності місцевих бюджетів – понад 2,5% (у 2022 році – 1,21% для Тернопільської громади, понад 3,0% – для сукупності місцевих бюджетів України).

Недостатня увага до проблем культури і мистецтва з боку органів місцевої влади не є унікальною особливістю досліджуваної громади, вона в Україні має загальне поширення. Внаслідок цього галузь культури відчуває гострий дефіцит коштів для надання якісних і затребуваних населенням культурних послуг. На теперішній час зловоденним питанням є тотально споживчий характер видатків місцевих бюджетів на культуру, адже вони майже у повному обсязі надходять на покриття поточних видатків закладів культури, так званих «захищених» статей. Відтак установи культури практично позбавлені можливості для оновлення їхніх основних фондів (купівля світло- та музичного обладнання, сценічних костюмів, поповнення книжкового фонду бібліотек та ін.), а також впроваджувати нові види культурного продукту для підвищення його затребуваності з боку населення. Нестача фінансування підриває можливості імплементації в Україні принципів концепції інклюзивного розвитку, яка передбачає, що результати розвитку країни мають відчувати усі прошарки суспільства.

Дефіцит фінансування культури і мистецтва провокує також поглиблення депривацій у доступі до культурних благ різних верств суспільства, найбільше у територіальному розрізі. Зокрема, через неможливість модернізації діяльності закладів культури у дрібних територіальних громадах, практично позбавлені доступу до актуальних для них культурних послуг такі категорії населення, як підлітки, винятково обмежені можливості для задоволення культурних потреб мають також представники вікової категорії людей похилого віку. Недостатня увага до культурних потреб цих категорій населення має довгострокові негативні наслідки, оскільки серед підлітків зростають масштаби антисоціальної поведінки та нетерпимості, а для людей похилого віку основним зв'язком із зовнішнім світом стає телебачення, тоді як реальні соціальні контакти поступово руйнуються. «У невеликих містах та сільських територіальних громадах культурне життя

практично зупинилось, звужившись до проведення разових культурно-мистецьких заходів, приурочених до визначних дат» [28, с. 280].

Отже, шлях до вирішення складних проблем у галузі культури в сучасній Україні полягає не тільки у збільшенні обсягів її фінансування з різних джерел, в тому числі місцевих бюджетів, але й у виробленні дієвих механізмів підтримки процесів модернізації культурного продукту, стимулів для урізноманітнення послуг культури з орієнтацією на їх доступність та актуальність для широких верств населення. Таким чином стане можливим значно активізувати культурне життя на рівні громад, прискорити культурний розвиток та духовне відродження значної частини українського населення.

Висновки до розділу 2

В основу планування видатків бюджету на культуру та мистецтво покладені відповідні нормативи забезпечення населення культурними послугами. Державні соціальні нормативи у галузі культури розмежовані на дві групи: мінімальні стандарти забезпеченості населення послугами культури відповідно до положень Закону України «Про культуру»; нормативи забезпечення населення закладами культури та закладами освіти зі сфери культури, які надають доступ до базового набору послуг культури. На підставі цих нормативів здійснюється планування видатків бюджетів на фінансування закладів та заходів культури. Окрему увагу законодавство приділяє впорядкуванню показників та критеріїв якості надання послуг культури, а також їхньої доступності. Доступність цих послуг вимірюється в економічному, територіальному, фізичному, соціальному та інформаційному ракурсах.

Впровадження нової методики розрахунку міжбюджетних трансфертів, яка не залежить від нормативів витрат і враховує показники податкоспроможності, дало можливість органам місцевого самоврядування самостійно планувати обсяги видатків місцевого бюджету на культуру, в основі якого лежить нормативний

метод та метод прямого рахунку. Незважаючи на вагоме виховне, безпекове та соціальне значення культури і мистецтва як невід'ємної компоненти механізму цивілізаційного розвитку, в Україні галузь впродовж усього періоду незалежності перебувала на «задвірках» уваги влади. Це дає підстави говорити про формування традиції залишкового її фінансування.

Фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів України впродовж останніх років характеризується нестабільністю показників та непослідовністю. Періоди швидкого нарощування видатків в одні роки змінюються роками його тривалої стагнації. Початок в Україні повномасштабної війни з росією спричинив перелом у цій позитивній тенденції, адже держава була вимушена переорієнтувати бюджетні ресурси на потреби оборони країни. Проте у 2023 році, коли значна частина території країни була звільнена від російських загарбників, а в економіці відновились позитивні тенденції, видатки місцевих бюджетів на культуру знову продовжили зростати.

Головними напрямками спрямування коштів місцевих бюджетів на культуру і мистецтво впродовж усього періоду спостереження залишались фінансування діяльності клубних закладів, а також забезпечення діяльності бібліотек, музеїв та виставок. Сукупно ці два напрями фінансування культури акумулюють понад 70% видатків місцевих бюджетів на галузь.

Недостатня увага до проблем культури і мистецтва з боку органів місцевої влади не є унікальною особливістю досліджуваної громади, вона в Україні має загальне поширення. Внаслідок цього галузь культури відчуває гострий дефіцит коштів для надання якісних і затребуваних населенням культурних послуг. На теперішній час зловбоденим питанням є тотально споживчий характер видатків місцевих бюджетів на культуру, адже вони майже у повному обсязі надходять на покриття поточних видатків закладів культури, так званих «захищених» статей. Відтак установи культури практично позбавлені можливості для оновлення їхніх основних фондів. Дефіцит фінансування культури і мистецтва провокує також поглиблення депривацій у доступі до культурних благ різних верств суспільства, найбільше у територіальному розрізі.

Розділ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА КУЛЬТУРУ І МИСТЕЦТВО В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Зарубіжний досвід бюджетної підтримки культури і мистецтва та можливості його використання в Україні

Оцінювання вітчизняної практики бюджетного фінансування культури і мистецтва свідчить, що держава приділяє недостатню увагу розвитку галузі, а застосовувані методи використання коштів на надання культурних благ не містять стимулів до підвищення їхньої доступності та якісних характеристик. Збережені з часів планової економіки підходи до фінансування закладів культури продовжують використовуватись і в умовах формування ринкової економіки. Однак, відірваність динаміки бюджетного фінансування галузі культури від рівня задоволення культурних потреб громадян переконливо доводить, що вітчизняна модель фінансового забезпечення культурних потреб із залученням ресурсів бюджетної системи потребує корінного реформування. За оцінками науковців, в Україні «триває нееквівалентний процес заміщення споживання культурних благ високої естетичної якості масовою продукцією телебачення, що веде до загального зниження рівня культури суспільства і його деградації» [25].

У науковій літературі проблеми галузі культури і мистецтва в першу чергу пов'язують із нестачею фінансування. Дійсно, за відсутності необхідних коштів заклади культури не мають можливості оновлювати основні фонди, вводити нові культурні продукти, стимулювати працівників до кращих результатів роботи. Все це негативно впливає на якісні показники культурних послуг. Однак, лише нестачею фінансування відсутність зрушень щодо підвищення кількісно-якісних показників діяльності галузі культури і тривалу тенденцію до зниження інтересу населення до культурних послуг, які надають заклади культури комунальної та державної власності пояснити складно.

Можна припустити, що збереження у практиці застарілого принципу фінансування закладів культури, коли вони отримують бюджетні кошти для забезпечення власної діяльності, а не під конкретні проекти чи культурні ініціативи, не передбачає жодних стимулів для того, щоб дбати про покращення результатів роботи. Між тим, у зарубіжній практиці пряме фінансування закладів культури з бюджетів різного рівня є радше винятком із загальної практики, а в більшості випадків бюджетна підтримка культурних ініціатив та діяльності закладів культури відбувається через непрямі методи та схеми, які містять елементи змагальності та конкуренції. Вивчення досвіду інших країн у фінансуванні культури і мистецтва може дати відповідь на питання про вектори реформування вітчизняної моделі фінансового забезпечення галузі.

Аналіз зарубіжного досвіду щодо ролі держави у фінансуванні культури і мистецтва передбачає фокусування уваги на таких ключових питаннях, як обсяг фінансових ресурсів, які органи публічної влади спрямовують на продукування послуг культури, а також питання інструментарію для розподілу коштів між закладами культури, культурними ініціативами. Порівняння показників нашої країни щодо видатків бюджетів усіх рівнів на потреби культури і мистецтва із показниками зарубіжних держав свідчить, що Україна поки спрямовує відносно менше бюджетних ресурсів для забезпечення духовно-культурного розвитку суспільства, ніж розвинені економіки Європи. Для прикладу, в Італії видатки держави на потреби культури та мистецтва, релігії та рекреації на початку XXI ст. становили близько 0,9% від ВВП, у Бельгії та Австрії – понад 1,0% ВВП, у Швеції та Нідерландах – більше 1,1%. Натомість, якщо розрахувати подібний показник для України, в останньому довоєнному 2021 році видатки зведеного бюджету на культуру і мистецтво склали всього 0,44% від ВВП, а в 2023 році цей показник знизився до 0,32%. Зрозуміло, що наведені індикатори не є повною мірою релевантними, адже обсяг видатків на культуру і мистецтво у зведеному бюджеті не враховує можливе фінансування заходів у сфері релігії та рекреації. Однак, зважаючи на ступінь відхилення від європейських показників, можемо

впевнено стверджувати про значне відставання рівня фінансування культури у Україні від європейських стандартів.

Характерною ознакою фінансової моделі організації надання культурних благ у державах Європи є те, що вона передбачає диверсифікований набір джерел та каналів фінансування культури і мистецтва. Участь держави у фінансовому забезпеченні культури і мистецтва реалізується через бюджетне фінансування, а також позабюджетні та фіскально-податкові інструменти (рис. 3.1). У кожній країні модель фінансового забезпечення культури із залученням бюджетних та інших суспільних ресурсів вибудовується з урахуванням різних чинників – рівня розвитку економіки, моделлю міжбюджетних відносин та рівнем перерозподілу фінансових ресурсів через бюджетну систему, національних традицій, усталених у суспільстві культурних стереотипів, рівня розвитку меценатства та благодійної діяльності.

Рис. 1. Інструментарій участі держави у фінансовому забезпеченні культури і мистецтва у практиці країн Європи

Джерело: побудовано за [25].

Серед провідних складових інструментарію участі держави у фінансовому забезпеченні галузі культури і мистецтва у практиці країн Європи є бюджетне фінансування. Поряд із прямим способом такого фінансування, який передбачає спрямування бюджетних ресурсів на повне покриття потреби закладу культури у коштах на поточні й капітальні витрати, бюджетне фінансування передбачає також інші способи спрямування коштів, а саме: блокове фінансування культури через місцеві бюджети (аналог вітчизняних субвенцій на потреби культури); фінансування на основі державно-приватного партнерства із розподілом часток у загальному бюджеті культурного проекту; багаторівневе фінансування із залученням спеціально уповноваженого посередника.

Пряме фінансування з бюджету, яке у фінансовому забезпеченні галузі культури в Україні має найбільше поширення та передбачає повне покриття усіх витратних статей культурно-мистецьких закладів, у європейських країнах майже не зберіглось, воно застосовується лише щодо обмеженого кола установ, які мають загальнонаціональне культурне значення. Натомість, більш поширеними є такі канали прямого бюджетного фінансування, як надання цільової субсидії на реалізацію певного культурного проекту або програми. Зазвичай такі трансферти отримують ініціатори культурних проектів, які реалізуються в межах цільової програми розвитку культури загальнодержавного, регіонального або місцевого рівня (як загалом культурно-мистецької сфери, так і окремих видів діяльності – виконавського мистецтва, живопису та ін.).

З метою впровадження принципів змагальності й конкурентного розподілу бюджетних коштів у європейській практиці бюджетної підтримки культури було впроваджено такий інструмент, як грант. На сьогодні він отримав найбільше поширення серед інструментів прямого бюджетного фінансування культури. На отримання гранту можуть претендувати ініціатори культурних проектів – як інституції, так і фізичні особи. У випадку грантової підтримки організацій, які мають намір реалізувати культурний проект, гранти можуть надаватись як без зустрічних зобов'язань (односторонні гранти), так і на умовах зустрічного співфінансування (надання гранту відбувається тільки за наявності гарантій від

ініціатора проекту щодо здійснення особистого внеску в культурний проект, або гарантійних зобов'язань від інших зацікавлених сторін). Грантова підтримка для фізичних осіб може передбачати як фінансування певного культурного проекту, так і фінансову допомогу на створення комфортних умов для творчості (на період написання художнього твору, книги та ін.).

Як окремий різновид грантового механізму фінансової підтримки культури виділяють фінансування на підставі партнерської участі органу публічної влади і меценатів. Його особливістю є те, що партнери спільно узгоджують усі моменти фінансового забезпечення культурного проекту. Примітно, що програми надання грантів на культурні ініціативи у різних країнах можуть передбачати відмінні умови співфінансування. Для прикладу, у Великобританії діє система «*matching grants*», яка передбачає фінансову підтримку культурних проектів за умови зустрічного співфінансування за пропорцією 1 до 3 (при наявності чверті коштів від інших спонсорів держава потроює свій внесок у фінансування культурного проекту) [6]. У Франції така схема співфінансування більш лояльна до ініціаторів культурних проектів, держава виділяє кошти на його реалізацію у випадку, якщо уже зібрано п'яту частину необхідного бюджету. Пріоритетними напрямками для використання «*matching grants*» є проекти збереження культурної спадщини, організація музичних і театральних фестивалів, видавнича справа та ін.

Використання грантів як інструменту прямого бюджетного фінансування культури має ряд переваг порівняно із повним покриттям витрат культурно-мистецьких закладів: по-перше, воно містить елемент змагальності, оскільки стимулює ініціаторів культурних проектів більш ґрунтовно підійти до їхньої розробки, щоб конкурувати з іншими претендентами на державну підтримку; по-друге, воно стимулює залучення додаткових фінансових ресурсів на потреби культури у формі співфінансування при використанні зустрічних грантів; по-третє, умовність та змагальність при виділенні грантів стає бар'єром для надання фінансової підтримки «одіозних» культурних проектів, які не мають підтримки серед громадян або які можуть бути незатребуваними (якщо умовою надання

гранту є власний внесок, ініціатор культурного проекту має бути впевнений у його перспективності й потрібності для суспільства).

Блокове фінансування культури через місцеві бюджети має багато спільних рис із наданням бюджетних трансфертів, однак його особливістю є те, що ці кошти на фінансування культури надходять з бюджетів вищого рівня тільки на умовах співучасті з боку відповідного місцевого бюджету. Гібридною формою таких цільових трансфертів є блокові субвенції, коли кошти надходять єдиною сумою на фінансування певного напрямку діяльності, а вже орган місцевої влади самостійно вирішує питання щодо їхнього подальшого розподілу. Подібність до безцільових трансфертів (дотацій) у блокового фінансування культури в тому, що їхні обсяги розподіляються між у територіальному розрізі відповідно до певної методики, що враховує чисельність населення та інші параметри.

Багаторівневе бюджетне фінансування культурних проектів і програм із залученням ресурсів бюджетів різного рівня та уповноваженого посередника у європейській практиці найбільшого розвитку отримало у Франції. В його основу покладено угоду між органами публічної влади різного рівня про спільну участь у фінансуванні інвестиційних проектів у галузі культури або реалізації крупних культурних програм. Акумулявання та розподіл бюджетних ресурсів здійснює уповноважена інституція (нею може бути визначено як спеціально створену організацію або обрано представника з поміж неурядових культурних інституцій – громадських інститутів культури, благодійних організацій, асоціацій творчих професій тощо). Залучення до схеми фінансування представників неурядових інституцій стимулює підвищення прозорості управління коштами на реалізацію культурних ініціатив, стимулює їх ефективне використання. Подібна практика, крім Франції, представлена також у Німеччині, Великобританії та інших країнах Європи. У Франції найбільш відомою з таких структур є Національний кіноцентр – структура, відповідальна на регулювання розвитку кіноринку, фінансування культурних проектів, захист національної культурної спадщини. Національний кіноцентр уповноважений розподіляти бюджетні кошти, які уряд та регіональна влада спрямовують на підтримку національного кіно. В рамках цієї діяльності ця

інституція надає фінансову підтримку виробництву та прокату фільмів, сприяє розвитку мережі кінозалів та експорту продукції кіновиробництва Франції.

Специфічними інструментами участі держави у фінансуванні культури є фіскально-податкові та квазіфіскальні преференції. У багатьох європейських країнах для акумуляування бюджетних ресурсів на потреби культури і мистецтва впроваджені цільові податки. Для прикладу, в Австрії з цією метою функціонує цільова надбавка до розміру ліцензійної плати за телевізійне та радіомовлення, а в Франції впроваджено відразу кілька таких «культурних» податків – на доходи нових телевізійних каналів, з продажу квитків до кінотеатрів, а також реалізації незаписаних звукових носіїв (спрямовані на субсидування кіновиробництва; на показ вистав (призначений для надання дотацій театрів) та інші» [25].

Квазіфіскальні інструменти фінансової підтримки державою культури представлені різного роду пільгами, які поширюються як на організації і заклади, що надають культурні послуги, так і на структури, які фінансово підтримують культурні ініціативи. Фіскальні пільги можна визначити як форму непрямого бюджетного фінансування культури і мистецтва, адже несплачені суб'єктами галузі податки є втратами бюджету. У випадку відсутності пільг додаткові надходження від сплати податків органи публічної влади могли б спрямувати на фінансування культурних ініціатив. Найбільш поширені у європейській практиці такі різновиди квазіфіскальних інструментів, як пільговий режим оподаткування для окремих видів культурних індустрій (книговидання, кіновиробництво та ін.). Такі режими податкового стимулювання на теперішній час функціонують у Франції, Італії, Іспанії, Німеччині та інших країнах, певні елементи підтримки кіногалузі серед пільговий режим оподаткування є також в Україні. Натомість, традиційним інструментом персонального стимулювання розвитку культури є персональні податкові преференції для митців певних напрямків. Для прикладу, в Ірландії працівники творчих професій звільнені від оподаткування особистих доходів, а в Італії впроваджено пільговий режим персонального оподаткування для митців.

Таким чином, європейська практика бюджетного стимулювання культури і мистецтва передбачає поєднання різних форм та інструментів надходження коштів на продукування культурних благ. Спільною ознакою їх використання є те, що вони містять елементи змагальності та конкуренції за отримання гранту чи іншої форми фінансової допомоги. Такий підхід до використання бюджетних ресурсів на стимулювання розвитку культури має значну перевагу порівняно із прямим покриттям з бюджету витрат культурно-мистецьких закладів, адже він мотивує до оперативного управління асортиментом культурних благ, урахування культурних запитів населення при їхньому продукуванні. Завдяки цьому можна досягти високого рівня ефективності використання бюджетних ресурсів при повноцінному задоволенні культурних потреб громадян, забезпеченні розвитку культури і мистецтва.

3.2. Ефективність видатків місцевих бюджетів на потреб культури і мистецтва та напрями їх вдосконалення

Впродовж усього періоду незалежності функціонування галузі культури і мистецтва відзначалось суперечливими тенденціями, зумовленими як загальною економічною та суспільно-політичною невизначеністю, так і потребою у наданні населенню першочергових публічних благ в обсягах, визначених законодавством про соціальні стандарти. Найбільш показовими трендами у функціонуванні галузі культури за останні десятиліття стало поступальне звуження мережі закладів, які надають послуги культури, зменшення рівня відвідуваності культурних закладів та заходів, загальне падіння рівня культури суспільства та інтересу до культурних благ.

Серед ключових причин зниження суспільного інтересу до послуг культури в Україні у науковій літературі відзначають: зниження рівня добробуту населення, яке сконцентроване на питаннях задоволення життєво важливих потреб, тоді як культурні запити «відсуваються» на другий план; зумовлена трансформаціями у

різних сферах життєдіяльності зміна способу життя переважної частини людей (зниження інтересу до активних форм дозвілля, залежність від гаджетів, продукту телебачення та соціальних мереж та ін.); погіршення демографічної ситуації та посилення процесів урбанізації, що стало однією із головних причин скорочення мережі закладів культури у сільській місцевості; неготовність закладів культури до функціонування в умовах ринкових відносин та бюджетних обмежень; падіння уваги до проблем функціонування культури з боку органів влади тощо. Проте, серед цього широкого комплексу причин провідну роль у занепаді культурної сфери науковці відводять постійному дефіциту коштів, який в умовах нашої країни неможливо замінити альтернативними джерелами фінансування.

Необхідно відмітити, що з переходом економіки України до ринкових засад функціонування в науковій спільноті започаткувалась дискусія щодо доречності бюджетної підтримки галузі культури та форм її здійснення. На переконання частини вчених, в умовах ринку культура має функціонувати на комерційних засадах як звичайна галузь господарства, а тому практика її бюджетної підтримки має бути поступово згорнута. Натомість, інші науковці, апелюючи до визнаних наукових досліджень В. Баумоля та його послідовників, доводили необхідність збереження участі держави у фінансовому забезпеченні культури і мистецтва, але визнавали раціональність позиції щодо необхідності пошуку її ефективних форм. Серед важливих напрямів бюджетної політики у галузі культури і мистецтва в сучасних умовах виділяють: модернізація механізму фінансової підтримки галузі культури за рахунок бюджетних коштів; раціоналізація механізму формування державного замовлення на виробництво видавничої, теле- та радіопродукції; впорядкування державних та регіональних цільових програм розвитку культури і мистецтва, концентрація бюджетних ресурсів на найбільш перспективних із них.

Важливою передумовою проведення реформ фінансового забезпечення культури і мистецтва є вироблення об'єктивної методики оцінювання результатів діяльності галузі, що дасть можливість виявити найбільш проблемні напрямки. За сучасною практикою, оцінювання ефективності бюджетного фінансування галузі здійснюють на підставі виробничих показників закладів культури, в тому числі

стану їх матеріально-технічної бази, кількості працівників та ін. Такі показники в більшості мають дуже опосередкований стосунок до ефективності використання бюджетних ресурсів, адже характеризують не кінцеві результати надання послуг культури, а лише виробничі можливості щодо їхнього продукування. Вони не дають відповіді на питання щодо затребуваності культурного продукту, який пропонують заклади культури державної та комунальної форми власності, рівня охоплення цими послугами споживачів культурних благ.

Показники суспільного інтересу до культурних благ відзначаються значною нестабільністю динаміки. Після глобальних суспільно-політичних зрушень та початку війни з росією у 2014 році, коли спостерігалось погіршення показників діяльності практично у всіх сегментах культури, наступні роки були позначені поступовим відновленням інтересу суспільства до культурних благ. Однак, через епідемію коронавірусу та супутні їй обмеження культура зазнала значних втрат, що стало поштовхом для впровадження з боку держави певних стимулів з метою стабілізації фінансової ситуації та недопущення руйнації галузі. З початком нового витка екзистенційної війни з росією у розвитку культури відбулись значні структурні зміни – на фоні розквіту пісенної творчості, вибухового інтересу до національних традицій та культури, заклади освіти продовжують занепадати, адже держава вимушена концентрувати усі ресурси на питаннях оборони від зовнішнього агресора.

Показники охоплення населення послугами культури значно розрізняються у розрізі напрямів надання культурних благ. Зважаючи на закритість статистичних даних щодо діяльності закладів культури після 2017 року, результати охоплення культурними благами українців можна оцінити тільки за довоєнний період. Серед усіх напрямів культурних послуг найвищі значення охоплення характерні для музейної справи, що пояснюється тісною співпрацею між музеями на закладами середньої та вищої освіти. За оцінками фахівців галузі, у загальному контингенті відвідувачів музеїв частка учнів та студентів складала, в різні роки, від 1/2 до 2/3. Разом з тим, найнижчі показники відвідуваності спостерігались у театральних та концертних закладів, що дає підстави відзначати низьку затребуваність послуг, які

вони пропонують населенню. Такий висновок може бути надміру радикальним, адже доступ до культурних благ театральних та концертних організацій має лише певна частина населення країни, яке проживає у крупних міських громадах, де функціонують театри, філармонії та інші установи виконавського мистецтва. Натомість, для сільських громад більш характерною є діяльність аматорських художніх колективів, попит на послуги яких не відстежується статистикою. Щодо діяльності бібліотечної мережі, то за даними офіційної статистики її послугами охоплено близько третини мешканців нашої держави (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Показники діяльності закладів культури в Україні у 2010-2017 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Відвідуваність населенням закладів культури, % до всього населення								
музеї	41	42	44	43	33	35	37	39
театри	14	15	15	15	13	13	14	15
концерти	9	9	10	9	6	6	6	7
Відвідуваність населенням закладів культури, млн осіб								
музеї	18,0	18,1	18,9	18,7	14,2	15,1	15,8	16,4
театри	6,0	6,2	6,3	6,4	5,4	5,6	5,8	6,2
концерти	3,7	3,7	4,2	4,1	2,4	2,5	2,6	2,8
бібліотеки	15,75	15,28	14,93	14,77	12,49	13,02	12,66	12,37
кількість книговидач на 1 читача, од/рік	23	23	23	23	23	23	23	23

Джерело: складено за [32; 33; 34].

Якщо оцінити наведені у табл. 3.1 показники з точки зору їх об'єктивності, то їхню реальність можна поставити під сумнів. Підставою для такого висновку є поширена у вітчизняній практиці традиція приписування показників, а також нерозробленість об'єктивних індикаторів для оцінювання результативності виконання бюджетних програм зі сфери культури і мистецтва, які можна було перевірити емпірично. Непоодинокі наукові дослідження переконливо свідчать, що показники ефективності й результативності виконання бюджетних програм у галузі культури в більшості мають формальний характер або не мають дієвих способів перевірки на достовірність [8; 9]. На думку В. Горина, «у складі індикаторів виконання бюджетних програм у галузі культури і мистецтва

відсутні показники, які б відображали рівень задоволеності кількісно-якісними параметрами надання цих послуг їхніх безпосередніх споживачів» [28].

Підтвердження думки про маніпуляції з показниками попиту на послуги культури знаходимо у даних щодо підсумків роботи бібліотек. Так, за даними табл. 3.1, впродовж тривалого часу показник кількості книговидач в розрахунку на одного читача залишався незмінним, що неможливо в принципі. Дисонанс в оцінюванні рівня охоплення населення послугами бібліотек вносять результати соціологічних досліджень. Якщо офіційна статистика стверджує, що кожен третій мешканець країни відвідує бібліотеки, то соціологічні розвідки свідчать, що станом на 2018 рік «понад 60% дорослих громадян України взагалі не виявляли інтересу до читання, а хоча б один раз на рік відвідують бібліотеку менше 23% українців. Лише 6,4% охоплених опитуванням українців прочитали більше 10 книг за рік, а більше 25 книг – 3,7% опитаних» [1]. Просте порівняння цих даних із показниками офіційної статистики дає підстави стверджувати, що інформація про результати діяльності бібліотек відзначається високим рівнем недостовірності.

Недостатньою є робота бібліотек у реалізації важливої місії популяризації читання як способу проведення змістовного дозвілля. Відповідно до предметних досліджень, деградація культури, відірваність пропонованих послуг від потреб споживачів та пасивність у питанні просування якісного культурного продукту є одними із ключових причин того, що «найбільш поширеними формами дозвілля громадяни відзначають перегляд телевізійних програм (58%), читання новин у ЗМІ та активність у соціальних мережах (31% і 30%, відповідно), тоді як читання книг – всього 21% опитаних» [4]. Внаслідок цього спостерігається культурна деградація вітчизняного суспільства і зростання інтересу населення до продукції масової культури, контенту соціальних мереж. Відсутність механізму мотивації бібліотек до поліпшення результатів роботи, недостатній рівень матеріального стимулювання працівників стають причинами того, що «понад 2/3 мешканців України, які не читають книг, не мають бажання цього робити або не вбачають потреби» [56]. Довгостроковими наслідками цього стане зниження культурного

та інтелектуального рівня українського суспільства, розширення можливостей для маніпулювання свідомістю мас. За цих умов країна може в осяжній перспективі скотитися до аутсайдерів суспільного розвитку. Перші наслідки цього можна простежити уже в сьогоднішній день, коли звичним явищем стало зневажливе ставлення до культурної спадщини, падіння культури мовлення у соціальних мережах та публічних просторах, зростання популярності знахарів, ворожок, нетрадиційної медицини, підвищення рівня сприйнятливості до інформаційно-психологічних операцій тощо.

Значні відмінності у доступі до культурних благ спостерігаються також у територіальному розрізі. Соціологічні дослідження Інституту Гете свідчать, що навіть у великих міських громадах із розвиненою культурною інфраструктурою значна частина населення відчуває відчуженість від культурного життя й не має можливості задовольнити свої культурні потреби. «Серед причин пасивності у культурному житті на чільне місце респонденти поставили нестачу цікавих культурних подій (34%), вказавши серед них також брак коштів (28%) та часу (25%)» [55]. Таким чином, спостерігається парадоксальна ситуація, коли заклади культури комунальної та державної форми власності, які надають послуги за символічну плату або безкоштовно, відчувають нестачу відвідувачів, тоді як населення вказує матеріальний чинник серед причин недоступності культурних благ. На фоні низьких рівнів охоплення населення заходами театрального та концертного мистецтва кожен шостий мешканець великих міст заявляв про нестачу в його житті вистав та концертних подій. Це нашо вухує на думку про невідповідність послуг, які продукують заклади культури публічного сектору, культурним запитам суспільства.

Якщо у великих містах культурне життя, при всіх його недоліках, триває, то у невеликих сільських та міських громадах в існуючих суспільно-політичних, безпекових та економічних реаліях воно практично завмерло. Клубні установи у селах, які мали б залишатися осередками культурного життя для мешканців, нерідко взагалі не функціонують або їхня діяльність формальна. В більшості випадків вона зводиться до проведення кількох заходів на рік без урахування

культурних інтересів мешканців. На думку В. Баласанян, «передача цих установ на фінансування з бюджетів територіальних громад не передбачала жодних механізмів державної підтримки їх діяльності. Громади не мають повноважень самостійно коригувати мережу будинків культури та клубів без погодження з Міністерством культури» [13].

Вагома частина клубних закладів у малонаселених громадах перебуває в аварійному стані, потребує не тільки капітального ремонту, але й оновлення обладнання, апаратури, що вимагає значних обсягів фінансування. В умовах війни, коли витрати інвестиційного плану обмежені, вирішення цього питання за бюджетний кошт неможливе. Недостатнє фінансування, низький рівень оплати праці, відсутність перспектив професійного зростання зумовлюють відтік кадрів з галузі культури, що особливо помітний у сільській місцевості. За твердженням В. Баласанян, «у сільській місцевості у будинках культури та сільських клубах все тримається на ентузіазмі лише однієї людини, яка працює на посаді все життя, причому вона одночасно є директором, художнім керівником, керівником гуртків, а подекуди і технічним працівником» [12]. Несприятливі умови для повноцінної діяльності закладів культури спричиняють деградацію галузі, внаслідок чого значна частина мешканців країни взагалі позбавлена доступу до будь-яких культурних послуг, не кажучи вже про їхню якість чи відповідність культурним запитам.

Суперечливі результати діяльності галузі культури, зумовлені в тому числі й недоліками її фінансового забезпечення, переконливо доводять необхідність змін у фінансуванні галузі, що вимагає державницьких рішень на рівні уряду та органів місцевого самоврядування. Поряд із збільшенням обсягів фінансування культури, що за наявності жорстких бюджетних обмежень вимагає пошуку альтернативних джерел та каналів фінансування (залучення грантів, допомоги від міжнародних донорів, збільшення ваги власних надходжень), необхідністю є корегування програмного принципу формування бюджету галузі з урахуванням специфіки діяльності галузі культури. Культура і мистецтво потребують нових підходів до фінансування, впровадження змагальних способів розподілу коштів

на реалізацію культурних ініціатив. Усі заходи реформування фінансової моделі функціонування культури і мистецтва слід розглядати у контексті переходу від бюджетного забезпечення до її бюджетного регулювання. Найбільшу потребу в частині реформування фінансової складової діяльності галузь культури має у таких новаціях:

– перехід до поліфункціональності роботи закладів культури, особливо на низовому рівні територіальної організації влади. Заклади культури у сільських громадах мають трансформуватись у культурно-просвітницькі та комунікаційні установи, які надаватимуть соціальні послуги різного характеру (від надання доступу до інтернет, просвітницьких послуг до організації змістовного дозвілля). Такий підхід до діяльності низової ланки закладів культури дасть можливість «уникнути маргіналізації закладів культури, відійти від усталеного їх сприйняття як установ дозвілля та сприятиме їх становленню як інститутів гуманітарного розвитку громад» [7];

– посилення ролі програмного підходу у формуванні бюджету культури і мистецтва. Характерними рисами бюджетних програм у галузі культури є їхній поточний характер, невизначеність цільових орієнтирів і завдань, які складно простежити. Вагома частина бюджетних програм культурного розвитку містить занижені обсяги потреби у видатках бюджету, а також надмірно оптимістичні очікування від залучення коштів з позабюджетних джерел. Негативний вплив на реалістичність бюджетних програм у галузі культури справляють відсутність уніфікованих норм щодо розроблення й затвердження цільових програм у галузі культури, недоліки методичного забезпечення оцінювання результативності їх виконання;

– відмова від правила щодо неможливості корегування мережі закладів культури як передумова для вдосконалення моделі фінансування галузі. На наш погляд, усі заклади культури доцільно після ретельного оцінювання розділити на кілька груп відповідно до перспектив їх діяльності на засадах самофінансування. Це дасть відповісти на питання, яку частину закладів культури можна передати у приватну власність шляхом роздержавлення і приватизації, які заклади мають

бути реорганізовані у неприбуткові підприємства із збереженням щодо них механізму надання бюджетних субсидій, а яка частина закладів без збереження прямого бюджетного фінансування не має перспектив продовження роботи. Оптимізація мережі закладів культури має бути проведена з урахуванням не лише економічної ефективності, але й соціальної раціональності, адже бюджет держави існує для того, щоб задовольняти потреби людей, а тому орієнтація лише на економію бюджетних коштів у цьому випадку неприйнятна;

– розширення можливостей для закладів культури надавати плані послуги не за основним профілем діяльності, зняття правових бар'єрів для забезпечення їхньої самоокупності. Як зазначає Д. Мимка, «музеї позбавлені можливості випускати та реалізовувати сувенірну продукцію, відкрити музейне кафе, де б відвідувачі могли поділитись враженнями (що є звичною практикою в багатьох країнах), змінювати графік роботи для залучення додаткових відвідувачів, організувати платні програми для різних вікових категорій населення та інше» [44]. Поряд з цим, потребує уваги проблема недостатньої активності закладів культури щодо залучення зовнішнього фінансування за програмами зарубіжних та вітчизняних донорів. Участь у таких програмах вимагає певних навиків та кваліфікації управлінських кадрів закладів культури для написання проектів розвитку, комунікації з донорськими структурами, управління проектами. Для вирішення цього завдання варто налагодити взаємодію закладів культури із навчальними закладами з метою підготовки фахівців з управління проектами для галузі культури;

– диверсифікація джерел та каналів фінансування культурних ініціатив та закладів. У цьому плані потребує вирішення проблема недостатності фіскальних стимулів для залучення фінансових ресурсів приватних структур та меценатів до фінансування культурних проектів і фінансової підтримки закладів культури. Поряд із фіскальними преференціями для благодійної діяльності на користь культури, варто також розвинути інструментарій нефінансового стимулювання бізнес-структур, які беруть фінансову участь у забезпеченні роботи закладів культури. Для прикладу, у зарубіжних країнах звичним явищем є закріплення за

бізнес-структурами статусу головного мецената певного культурного заходу чи установи, що відкриває перед ними перспективи використання такого статусу для формування позитивного іміджу компанії у суспільстві та в бізнес-спільноті. Участь бізнесу у фінансуванні культури може також виявлятися через механізм державно-приватного партнерства, що створить передумови для зосередження фінансових ресурсів бізнес-структур на найважливіших напрямках культурної політики. Разом з тим, зважаючи на негативні прецеденти негативних наслідків від застосування механізму державно-приватного партнерства при передачі пам'яток архітектури у користування приватним структурам, доцільно виробити механізм упередження споживацького ставлення концесіонерів до об'єктів культурної спадщини, запобігання їхньому пошкодженню та руйнації.

Висновки до розділу 3

Відірваність динаміки бюджетного фінансування галузі культури від рівня задоволення культурних потреб громадян переконливо доводить, що вітчизняна модель фінансового забезпечення культурних потреб із залученням ресурсів бюджетної системи потребує корінного реформування. Вивчення досвіду інших країн у фінансуванні культури і мистецтва може дати відповідь на питання про вектори реформування вітчизняної моделі фінансового забезпечення галузі.

Порівняння показників нашої країни щодо видатків бюджетів усіх рівнів на потреби культури і мистецтва із показниками зарубіжних держав свідчить, що Україна поки спрямовує відносно менше бюджетних ресурсів для забезпечення духовно-культурного розвитку суспільства, ніж розвинені економіки Європи.

Європейська практика бюджетного стимулювання культури і мистецтва передбачає поєднання різних форм та інструментів надходження коштів на продукування культурних благ. Спільною ознакою їх використання є те, що вони містять елементи змагальності та конкуренції за отримання гранту чи іншої форми фінансової допомоги. Такий підхід до використання бюджетних ресурсів

на стимулювання розвитку культури має значну перевагу порівняно із прямим покриттям з бюджету витрат культурно-мистецьких закладів, адже він мотивує до оперативного управління асортиментом культурних благ, урахування культурних запитів населення при їхньому продукуванні.

Участь держави у фінансовому забезпеченні культури реалізується через бюджетне фінансування, позабюджетні та фіскально-податкові інструменти. Серед провідних складових інструментарію участі держави у фінансовому забезпеченні галузі культури у практиці країн Європи є бюджетне фінансування. З метою впровадження принципів змагальності й конкурентного розподілу бюджетних коштів у європейській практиці бюджетної підтримки культури було впроваджено такий інструмент, як грант. На сьогодні він отримав найбільше поширення серед інструментів прямого бюджетного фінансування культури.

Впродовж усього періоду незалежності функціонування галузі культури і мистецтва відзначене суперечливими тенденціями. Шлях до вирішення складних проблем у галузі культури в сучасній Україні полягає не тільки у збільшенні обсягів її фінансування з різних джерел, в тому числі місцевих бюджетів, але й у виробленні дієвих механізмів підтримки процесів модернізації культурного продукту, стимулів для урізноманітнення послуг культури з орієнтацією на їх доступність та актуальність для широких верств населення.

Показники суспільного інтересу до культурних благ відзначаються значною нестабільністю динаміки. Суперечливі результати діяльності галузі культури, зумовлені в тому числі й недоліками її фінансового забезпечення, переконливо доводять необхідність змін у фінансуванні галузі, що вимагає державницьких рішень від уряду та органів місцевого самоврядування. Поряд із збільшенням обсягів фінансування культури, що за наявності жорстких бюджетних обмежень вимагає пошуку альтернативних джерел та каналів фінансування. Найбільшу потребу щодо реформування фінансової складової діяльності галузь культури має у таких новаціях, як: перехід до поліфункціональності роботи закладів культури, особливо на рівні територіальних громад; посилення ролі програмного підходу у формуванні бюджету культури і мистецтва; відмова від правила щодо

неможливості корегування мережі закладів культури як передумова для вдосконалення моделі фінансуванні галузі; розширення можливостей для закладів культури надавати плані послуги не за основним профілем діяльності, зняття правових бар'єрів для забезпечення їхньої самоокупності; диверсифікація джерел та каналів фінансування культурних ініціатив та закладів.

ВИСНОВКИ

Сфера культури належить до галузей економіки, які потребують особливої уваги в кризові періоди державного будівництва. Відповідно до орієнтованості на задоволення культурних потреб суспільства і функціонального принципу у галузі культури виокремлюють такі складові: установи та заклади культури, які орієнтовані на надання культурних послуг та розвиток культури і людини; установи, головне призначення яких – забезпечувати збирання, накопичення та вивчення культурної спадщини народу.

Модель фінансового забезпечення культури у кожній країні формується індивідуально під впливом різних чинників різного характеру дії та походження. У більшості держав з ринковою економікою вагоме значення у формуванні фінансової бази надання культурних послуг відіграють бюджетні ресурси. Для культури притаманна так звана «хвороба витрат», оскільки жодні технологічні інновації та підвищення кваліфікації персоналу не спроможні суттєво вплинути на продуктивність праці у галузі, як це спостерігається в інших галузях економіки. Такі особливості організації та функціонування галузі культури обґрунтовують необхідність її фінансової підтримки з боку держави й зацікавлених недержавних структур.

Публічна фінансова підтримка галузі культури охоплює пряме бюджетне фінансування установ та заходів культури і мистецтва, а також цільові бюджетні трансферти (субвенції) на виконання цільових програм у галузі культури. Крім цього державна фінансова підтримка галузі культури може здійснюватись і в непрямий спосіб, через надання державних фінансових гарантій, кредитних і податкових пільг для окремих видів культурних індустрій. Зазвичай, непрямі форми підтримки галузі культури застосовують для стимулювання розвитку приватного сегменту надання культурних благ (культурних індустрій).

Обсяги і структура фінансування галузі культури у кожній територіальній громаді формується індивідуально, хоча й відображає загальні для держави підходи до розподілу видаткових повноважень. Структура фінансування галузі

культури є відображенням специфіки територіальної громади, зокрема наявної мережі культурно-мистецьких закладів, традицій проведення заходів культурно-мистецького спрямування та ін. Для поділу видатків бюджету на культуру і мистецтво можуть бути застосовані різні ознаки класифікації – функціональний, відомчий, економічний, програмний підхід.

В основу планування видатків бюджету на культуру та мистецтво покладені відповідні нормативи забезпечення населення культурними послугами. Державні соціальні нормативи у галузі культури розмежовані на дві групи: мінімальні стандарти забезпеченості населення послугами культури; нормативи забезпечення населення закладами культури та закладами освіти зі сфери культури, які надають доступ до базового набору послуг культури. Окрему увагу законодавство приділяє впорядкуванню показників та критеріїв якості надання послуг культури, а також їх доступності, яка вимірюється в економічному, територіальному, фізичному, соціальному та інформаційному ракурсах.

Незважаючи на вагоме виховне, безпекове та соціальне значення культури і мистецтва як невід’ємної компоненти механізму цивілізаційного розвитку, в Україні галузь впродовж усього періоду незалежності перебувала на «задвірках» уваги влади. Це дає підстави говорити про формування традиції залишкового її фінансування. Фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів України в останні роки відзначається нестабільністю показників і непослідовністю. Періоди швидкого нарощування видатків в одні роки змінюються роками його тривалої стагнації. Початок в Україні повномасштабної війни з росією спричинив перелом у позитивній тенденції нарощування видатків на культуру, адже держава була вимушена переорієнтувати бюджетні ресурси на потреби оборони країни. Проте у 2023 році, коли значна частина території країни була звільнена від російських загарбників, а в економіці відновились позитивні тенденції, видатки місцевих бюджетів на культуру знову продовжили зростати.

Головними напрямками спрямування коштів місцевих бюджетів на культуру і мистецтво впродовж усього періоду спостереження залишались фінансування діяльності клубних закладів, а також забезпечення діяльності бібліотек, музеїв та

виставок. Сукупно ці два напрями фінансування культури акумулюють понад 70% видатків місцевих бюджетів на галузь.

Недостатня увага до проблем культури і мистецтва з боку органів місцевої влади в Україні має загальне поширення. Внаслідок цього культура відчуває гострий дефіцит коштів для надання якісних і затребуваних культурних послуг. На сьогодні зловбоденним питанням є тотально споживчий характер видатків місцевих бюджетів на культуру, адже вони майже у повному обсязі надходять на покриття поточних видатків закладів культури, так званих «захищених» статей. Відтак установи культури практично позбавлені можливості для оновлення їхніх основних фондів. Дефіцит фінансування культури і мистецтва провокує також поглиблення депривацій у доступі до культурних благ різних верств суспільства, найбільше у територіальному розрізі.

Відірваність динаміки бюджетного фінансування галузі культури від рівня задоволення культурних потреб громадян переконливо доводить, що вітчизняна модель фінансового забезпечення культурних потреб із залученням ресурсів бюджетної системи потребує корінного реформування. Вивчення досвіду інших країн у фінансуванні культури і мистецтва може дати відповідь на питання про вектори реформування вітчизняної моделі фінансового забезпечення галузі.

Порівняння показників нашої країни щодо видатків бюджетів усіх рівнів на потреби культури і мистецтва із показниками зарубіжних держав свідчить, що Україна поки спрямовує відносно менше бюджетних ресурсів для забезпечення духовно-культурного розвитку суспільства, ніж розвинені економіки Європи.

Європейська практика бюджетного стимулювання культури і мистецтва передбачає поєднання різних форм та інструментів надходження коштів на продукування культурних благ. Спільною ознакою їх використання є те, що вони містять елементи змагальності та конкуренції за отримання гранту чи іншої форми фінансової допомоги. Такий підхід до використання бюджетних ресурсів на стимулювання розвитку культури мотивує до оперативного управління асортиментом культурних благ, урахування культурних запитів населення при їхньому продукуванні.

Участь держави у фінансовому забезпеченні культури реалізується через бюджетне фінансування, позабюджетні та фіскально-податкові інструменти. Серед провідних складових інструментарію участі держави у фінансовому забезпеченні галузі культури у практиці країн Європи є бюджетне фінансування. З метою впровадження принципів змагальності й конкурентного розподілу бюджетних коштів у європейській практиці бюджетної підтримки культури було впроваджено такий інструмент, як грант. На сьогодні він отримав найбільше поширення серед інструментів прямого бюджетного фінансування культури.

Шлях до вирішення складних проблем у галузі культури в сучасній Україні полягає не тільки у збільшенні обсягів її фінансування з різних джерел, в тому числі місцевих бюджетів, але й у виробленні дієвих механізмів підтримки процесів модернізації культурного продукту, стимулів для урізноманітнення послуг культури з орієнтацією на їх доступність та актуальність для широких верств населення.

Показники суспільного інтересу до культурних благ відзначаються значною нестабільністю динаміки. Суперечливі результати діяльності галузі культури, зумовлені в тому числі й недоліками її фінансового забезпечення, переконливо доводять необхідність змін у фінансуванні галузі, що вимагає державницьких рішень від уряду та органів місцевого самоврядування. Поряд із збільшенням обсягів фінансування культури, що за наявності жорстких бюджетних обмежень вимагає пошуку альтернативних джерел та каналів фінансування. Найбільшу потребу щодо реформування фінансової складової діяльності галузь культури має у таких новаціях, як: перехід до поліфункціональності роботи закладів культури, особливо на рівні територіальних громад; посилення ролі програмного підходу у формуванні бюджету культури і мистецтва; відмова від правила щодо неможливості корегування мережі закладів культури як передумова для вдосконалення моделі фінансування галузі; розширення можливостей для закладів культури надавати плані послуги не за основним профілем діяльності, зняття правових бар'єрів для забезпечення їхньої самоокупності; диверсифікація джерел та каналів фінансування культурних ініціатив та закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 60% українців за останній рік не відвідали жодної бібліотеки чи книгарні. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. URL: <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini/>
2. A Handbook of Cultural Economics, Second Edition. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATE Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/elgeebook/13789.htm>
3. Baumol W. J., & Bowen W. G. Performing Arts, The Economic Dilemma: a study of problems common to theater, opera, music, and dance. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1966
4. Experts have named the most and least reading nations. Naked Science. 2015. May 19. URL: <https://naked-science.ru/article/media/eksperty-nazvali-samye-chitayu>
5. Heilbrun J. Ch. 11. Baumol's cost disease. *A Handbook of Cultural Economics, Second Edition*. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATE Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/18507446.pdf>
6. Matched crowdfunding for the arts and heritage sectors: Case studies and top tips from projects. NESTA. URL: <https://www.nesta.org.uk/blog/matched-crowdfunding-for-the-arts-and-heritage-sectors-case-studies-and-top-tips-from-projects/>
7. Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах. Аналітична записка. Веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2017. 13 квітня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-pitannya-reformuvannya-upravlinnya-sferoyu-kulturi-u>
8. Аналітична записка за результатами публічного звітування головних розпорядників коштів обласного бюджету Тернопільської області за підсумками 2016 року / Б. Малиняк та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 32 с.

9. Аналітична записка про ефективність використання коштів обласного бюджету Тернопільської області на підтримку і розвиток театрального та філармонійного мистецтва / Б. Малиняк та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 57 с.
10. Артус М., Хижа Н. Бюджетна система України: навч. посіб. К.: Видавництво Європейського університету, 2005. 220 с.
11. Бакальчук В., Кузьмук О. Зарубіжний досвід залучення позабюджетних коштів на розвиток культури: аналіт. зап. Ін-т стратег. дослідж. при Президентові України. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/February/2.htm>
12. Баласанян В. Культура і децентралізація: що робити з сільськими клубами. URL: <https://decentralization.ua/news/11957>
13. Баласанян В. Культура і реформа децентралізації: що робити з клубними установами? Ліга.Блоги. 2019. 5 грудня. URL: <https://blog.liga.net/user/vbalasanian/article/35236>
14. Балацький Є. Бюджет міста у системі фінансів території: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. 302 с.
15. Бельский К. Фінансове право: підручник. К.: Ексім, 2006. 640 с.
16. Булавинець В. Місцеві бюджети як джерело фінансування людського розвитку. *Світ фінансів*. 2008. № 4. С. 166-174.
17. Бюджетна система: підручник / С. Юрій та ін.; за ред. С. Юрія, В. Дем'янишина, О. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.
18. Бюджетний кодекс: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
19. Бюджетний менеджмент: підручник / В. Федосов та ін.; за заг. ред. В. Федосова. Київ: КНЕУ, 2004. 864 с.
20. Василик О., Павлюк К. Бюджетна система України: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
21. Васильєва Т., Дехтяр Н., Дейнека О. Бюджетне фінансування сфери культури та мистецтва в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Пріоритети розвитку фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів:*

- монографія / Л. Гриценко та ін.; за заг. ред. д.е.н. Л. Гриценко. Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 53-81.
22. Видатки місцевих бюджетів України у 2018-2023 рр. (функціональна класифікація). Офіційний веб-портал відкритих даних OpenBudget.gov.ua. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table>
 23. Возняк Г. В. Бюджетна політика у сфері культури і мистецтва: проблеми і перспективи. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 4 (120). С. 135-137.
 24. Возняк Г., Жеребило І. Особливості функціонування та проблеми розвитку сфери культури та мистецтва в умовах реформи публічних фінансів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 6 (140). С. 26-32.
 25. Горин В. Зарубіжний досвід державного фінансового забезпечення виробництва культурних благ: висновки для України. *Світ фінансів*. 2009. № 2 (19). URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25847/1/Горин%20В..pdf>
 26. Горин В. Концептуальні засади фінансового забезпечення соціальних гарантій. *Світ фінансів*. 2009. № 3 (20). С. 97-106.
 27. Горин В. Фінансові аспекти системи державних закупівель. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 6. С. 65-73.
 28. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування. Монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 516 с.
 29. Горин В. П., Карпишин Н. І. Особливості фандрайзингу у публічному секторі економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 13–19.
 30. Горин В. П., Коваль С. Л. Проблеми ефективності та вектори модернізації фіскальної політики у галузі культури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 20. С. 17-23.

31. Державний стандарт надання безоплатних послуг клубними та бібліотечними закладами культури державної та комунальної форми власності: затверджений Наказом Міністерства культури України від 15.10.2013 р. № 983. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1966-13#Text>
32. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2014 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2015. 94 с.
33. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2016 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2017. 89 с.
34. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 95 с.
35. Кириленко О., Малиняк Б. Теорія і практика бюджетних інвестицій: монографія. М.: Економічна думка, 2007. 288 с.
36. Кіналь Н. Фінансові механізми функціонування сфери культури. Фінансовий простір. 2022. № 3 (47). С. 49-57.
37. Кічурчак М. В. Бюджетне забезпечення сфери культури України. *Фінанси України*. 2010. № 2. С. 36-45.
38. Ключко Ю. Розвиток соціально-культурної сфери України в умовах ринкових відносин: пошук нових моделей. К.: Нац. парл. б-ка України, 2003. 28 с.
39. Ковач О. Скорочення фінансування культури та освіти впливає на здатність України захистити себе (західна преса). Радіо Свобода. 2020. 20 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ohliad-zakhidoji-presy/30565434.html>
40. Крупка А. Фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів: стан і тенденції розвитку. Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління. 2013. Вип. 26. С. 261-268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2013_26_38

41. Лантух К. Підходи та методи фінансування культури та мистецтва: світовий досвід і перспективи для України. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 123-130.
42. Легкоступ І. Теоретичні та практичні аспекти видатків місцевих бюджетів України в сучасних умовах. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 2. С. 22-26.
43. Маршалок Т. Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів у 2022 році: основні тенденції. Аналітичний звіт. Київ, 2023. 183 с.
44. Мимка Д. Ходіть в музеї – там не страшно. Як музеям стати дружніми до дітей. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/hodit_v_muzei__tam_ne_strashno_lvivski_kulturni_diyachky_vydaly_knyzhku_dlya_batkiv_aby_ti_hodyly_z_ditmy_v_muzei_95998.html
45. Монаєнко А. Правовий зміст видатків як складової частини фінансової системи. *Право України*. 2008. № 9. С. 69-75.
46. Осадча О. Формування видатків бюджету на культуру в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 1 (200). С. 127-131.
47. Показники виконання бюджету Тернопільської міської громади у 2021-2023 рр. (функціональна класифікація). Офіційний веб-портал відкритих даних OpenBudget.gov.ua. URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget/1954900000/local-expenses?class=functional>
48. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки культури, туризму та креативних індустрій: Закон України від 04.11.2020 р. № 962-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-20#Text>
49. Про впорядкування умов оплати праці працівників культури на основі Єдиної тарифної сітки: Наказ Міністерства культури України від 18.10.2005 р. № 745. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1285-05#Text>
50. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
51. Про оплату праці на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей

- бюджетної сфери: Постанова КМУ від 30.08.2002 р. № 1298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF?find=1&text=культур#w1_1
52. Про оплату праці працівників закладів культури, яким надано статус академічних: Постанова КМУ від 03.02.2010 р. № 109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109-2010-%D0%BF#Text>
53. Скиба М. Креативна економіка в Європі: 5 кроків для злету. *Веб-сайт Програми ЄС-Східного партнерства «Культура і креативність»*. URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/creative-economy-steps-to-rise>
54. Строгаль М. Роль фандрейзингу в розвитку закладів культури України. *Культура України*. 2017. Вип. 55. С. 243-254.
55. Тільки 21% українців задоволений рівнем культури у своїх містах, - опитування. LB.Ua. 2015. 16 грудня. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2015/12/16/323670_tilki_21_ukraintsiv_zadovoleniy.html
56. Читання в Україні. *Ukrainian Reading and Publishing Data 2018*. <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini/>
57. Булавинець В., Сорочинський М. Особливості планування видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво. Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. Вип. 3. Т. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023.
58. Горин В., Булавинець В., Сорочинський М. Бюджетні ресурси у системі джерел фінансування культури та мистецтва. Актуальні питання фінансової науки та практики: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.
59. Сорочинський М. Сутність та класифікація видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво. Актуальні питання фінансової науки та практики: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.